

AMERİKAN “ÖDÜNÇ VERME VE KİRALAMA” YARDIMLARINDA TÜRKİYE*

Nuri Karakaş**

Özet

İkinci Dünya Savaşı'na aktif olarak katılmadan önce Amerikan hükümeti, askeri güçlerini artırmak ve bunun yanında Amerika'nın savunulmasını güçlendirmek amacıyla Mihver devletleri karşısındaki devletlere askeri yardımda bulunmaya başlamıştır. 11 Mart 1941'de Amerikan Senatosu'nda onaylanan “Ödünç Verme ve Kiralama” Kanunu'na dayanan bu askeri yardımlardan Türkiye de yararlanmıştı. Türkiye'ye sağlanan “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımları, İngiltere aracılığıyla gönderilmesine karşın İkinci Dünya Savaşı yıllarındaki Türk-Amerikan ilişkilerine yoğunluk kazandırmış ve Türk-Amerikan askeri ilişkilerinin başlangıcını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye Cumhuriyeti, İkinci Dünya Savaşı, Ödünç Verme ve Kiralama yardımları.*

Abstract

The lend-lease assistance to Turkey by America

American government, before an active participant to the Second World War, decided to send military assistance to the countries in order to strengthen her military capacity in the face of Axis Powers and also fortify United States defense system. After US Senate approval of Lend-Lease Act on March 11, 1941, Turkey also benefited from the lend-lease assistance or the American war materials which would be supplied Turkey through Great Britain. Although this is an indirect method, lend-lease assistance to Turkey gave impetus to Turkish-American relations and caused the beginning of Turkish-American military relations.

Key Words: *United States of America, Republic of Turkey, Second World War, Lend-Lease aids.*

Amerika Birleşik Devletleri, 1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlayan İkinci Dünya savaşının başlangıcında, tarafsızlığını ilan

* Bu makale, 15.10.2008'de savunularak başarılı bulunan “Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Bornova-İZMİR.

ederek savaşın dışında kalmaya çalışsa da hem Avrupa'daki Alman zaferlerinden kaynaklanan Atlantik, hem de Japonya'nın yayılmacı politikalarının gösterdiği Pasifik tehdidi karşısında silahlanmaya hız vererek İngiltere'ye askeri yardımda bulunmaya başlamıştı. Amerika, bu yardımları İkinci Dünya Savaşı'na aktif olarak katılmasına neden olan Pearl Harbor baskınının yaklaşık dokuz ay öncesinde 11 Mart 1941'de "Ödünç Verme ve Kiralama" Kanunu'nu Senato'sundan geçirterek resmi bir çerçeveye oturtmuştu. Bu kanun, Birleşik Devletler Başkanı'na, Amerika'nın savunulması için hayati öneme sahip olarak gördüğü ülkelere başta askeri olmak üzere her türlü malzemeyi, kendince uygun görülen şartlarla ödünç verme, kiralama, satma veya takas etme yetkisi vermektedir¹.

Amerikan Başkanı Roosevelt, "Ödünç Verme ve Kiralama" Kanunu'nun Amerikan Senatosu'ndan geçmesinden yaklaşık bir ay önce, 14 Şubat 1941'de, Başbakan Refik Saydam'a bir mesaj yollayarak, henüz kanun tasarısı olarak Temsilciler Meclisi'nden ve Senato Dış İlişkiler Komitesi'nden geçen "Ödünç Verme ve Kiralama" programından saldırı kurbanı ya da saldırı tehdidi altında bulunan ulusların faydalanacağını belirtmişti². Bu mesajın üzerine Refik Saydam da Türkiye'nin askeri malzeme yetersizliğinden duyduğu sıkıntılar nedeniyle savaşta aktif bir rol alamadığını ve muhtemel bir saldırı karşısında kendisini savunabilmesi için, askeri hazırlığını en üst seviyede tutmak zorunda kalarak, halkın ihtiyaçları için kullanılacak bütçenin önemli bir miktarını savunma harcamalarına ayırdığını ifade ettikten sonra Amerika'nın Türkiye'ye askeri yardımda bulunup bulunmayacağını sormuştu³. Zaten İngiliz hükümeti de Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na 23 Şubat 1941'de çektiği bir telgrafta, İngiltere'nin Türkiye'ye 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Antlaşması (İttifakı) gereği, Trakya'dan uğrayabileceği bir saldırı karşısında durabilmesi için acil olarak ihtiyaç duyduğu 25 milyon sterlin tutarında savaş malzemesi verme sorumluluğunda bulunduğunu, fakat Fransa'nın Almanya karşısında yenilmesi üzerine vaat edilen uçaksavar toplarının dağıtımının geciktiği, avcı uçaklarının verilmesinin de süresiz olarak askıya alındığını belirtmişti. Telgrafta mevcut şartlar altında İngiltere'nin Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamasının mümkün olmadığı ve bu konuda Birleşik Devletlerin yardımına gereksinim duyulduğu ifade edilmekteydi⁴. İngiliz hükümeti 21 Mart 1941'de Birleşik Devletlerden Amerikan Senatosu'ndan daha

¹ Kissinger 2002, 368; Wright 1941, 308; Allen, 1946, 243.

² FRUS, 1941, III, 815-816; Hull 1948, 929; *Türk Dış Politikasında 50 Yıl*, 44; Beck 2003, 44-45; Gürbüz 2002, 46; Gürün 1983, 20; Cartier 1975, 309.

³ FRUS, 1941, III, 818; *Türk Dış Politikasında 50 Yıl*, 44; Gürbüz 2002, 46-47.

⁴ FRUS, 1941, III, 830-831.

Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” Yardımlarında Türkiye

yeni geçmiş olan “Ödünç Verme ve Kiralama” Kanunu çerçevesinde Türkiye’ye 50 adet 155 milimetrelik havan topu ve 18,500 ton cephane vermesi talebinde bulunarak Türkiye’ye yönelik yardım talebini somutlaştırmış ve Amerikan hükümetinden de taleplerine olumlu bir karşılık almıştı⁵. Bu bağlamda Amerikan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Welles, Yakın Doğu İşleri Masası Şefi Wallace Murray’a, Türkiye’nin durumuna yakından ilgi gösterildiğini ve bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması için Türkiye’nin atacağı her adımın arkasında olunacağı teminatını Türk Büyükelçisi’ne iletebileceğini söylemişti⁶.

Böylece Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye’ye “Ödünç Verme ve Kiralama” programı dahilindeki yardımlara 1941 Mart’ında başlamıştı. Bununla birlikte Başkan Roosevelt, Türkiye ile İngiltere arasında devam eden yakın ilişkileri göz önünde bulundurarak, Türkiye’ye yapacakları yardımların doğrudan Amerika tarafından değil, İngiltere aracılığıyla dağıtılmasını uygun görmüştü⁷. Aslında iki ülke arasındaki yakın ilişkiler 1939 Üçlü Antlaşması temelinde oluşturulan ittifak sistemine dayanmaktaydı. İngiltere’nin zaten askeri malzeme açısından Birleşik Devletlere olan bağımlılığının farkında olan Roosevelt, bu ittifak gereği İngilizlerin Türklere karşı yardımında bulunma yükümlülüğü olmasını da göz önünde bulundurarak, Amerikan malzemelerinin Türkiye’ye gönderilmesinde, İngiltere’nin aracılık yapması usulünü tercih etmişti. Böylelikle Amerika, bu yöntem üzerinden Türkiye’ye karşı yükümlülüklerinde İngiltere’nin yardımına koşmuş olmaktadır⁸. Bu durumda İngiltere de Amerikan yardımlarının dağıtılma yönteminden elverişli bir durum elde etmiş, Amerikan askeri yardımlarının İngiltere aracılığıyla Türkiye’ye gönderilmesi, bu devlete Türkiye üzerinden Doğu Akdeniz ve Orta Doğu’daki stratejik etkinliğini koruma fırsatı vermişti.

Her ne şekilde olursa olsun, Türkiye’nin “Ödünç verme ve Kiralama” programından yararlanmaya başlaması Türk-Amerikan ilişkilerini yeni bir zemine oturtmuştur. Henüz İkinci Dünya Savaşı’na resmi olarak katılmamış olan Amerika’nın, 1941’in Mart’ında Türkiye’ye askeri yardımda bulunma kararı, Türkiye’nin askeri açıdan mihver güçleri karşısında tutunabilmesine yardımcı olmaya yönelikti. Böylece Almanya’nın himayesinde oluşacak bir Avrupa sistemini ulusal çıkarları açısından tehlikeli bulan Amerika, Avrupa’daki yegâne müttefiki İngiltere’nin yardım hususunda Türkiye üzerindeki askeri sorumluluklarını yerine getirmesindeki aczi karşısında,

⁵ *FRUS*, 1941, III, 833.

⁶ *FRUS*, 1941, III, 838-839. Bu konu için ayrıca bkz., Bryson 1981, 145.

⁷ Ülman 1961, 35.

⁸ Beck 2003, 45-46.

Türkiye'ye askeri yardımda bulunarak savaşta tarafsızlığını ilan etmiş bulunan bu ülkenin Almanya karşısında direnme gücünü artırmak istemiştir. Amerika'nın Türkiye'ye yönelik stratejik ilgisinin artması anlamına da gelen yardım kararı, eskiye nazaran iki ülke arasındaki askeri ve ekonomik ilişkilerin artırılmasının yolunu açmıştır.

Amerikan yardımlarının İngiltere aracılığıyla Türk makamlarına teslimi, öncelikle Türkiye'nin ihtiyaç duyulan Amerikan malzeme listesini İngilizlere vermesi, İngiliz yetkililerin de uygun gördükleri değişiklikleri yaptığı malzeme listesini Amerikan makamlarına göndermesinden sonra, Amerikalılardan alınan malzemenin Türkiye'ye gönderilmesi sürecinden geçmekteydi⁹. Bununla birlikte Türk basını, kendi ülkeleri bir yana Yunanistan ve Yugoslavya'nın Alman saldırıları karşısında can çekişirken Amerika'nın bu ülkelere yardımdaki ilgisizlik derecesindeki yavaşlığı eleştirmekteydi¹⁰. Bu eleştirinin amacı belki de Amerikan Büyükelçisi MacMurray'ı Türkiye'ye yapılacak yardımlar hakkında Washington'dan bilgi almaya zorlamaktı. Bunun yanında Amerikan yardımının derinliğini ve güvenilirliğini sınamak ve bu yolla da Amerika'yı Türkiye'nin Avrupalı geleneksel ve rakip tedarikçileri İngiltere ve Almanya karşısında mukayese etmekte¹¹.

Birleşik Devletlerin Türkiye'ye İngiltere aracılığıyla sağladığı malzeme akışı ağır aksak devam ederken, 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanması, Amerikan "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarından yararlanan Türkiye ile Amerika arasındaki askeri ilişkilerde kısa süreliğine de olsa bir kırılmaya yol açmıştı. Türkiye ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktının imzalanacağını İngilizlerden öğrenen Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull, 15 Haziran 1941'de "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarından faydalanan Türkiye'ye, herhangi bir politika değişikliğine giderse bu yardımların kesileceği uyarısında bulunarak paktın imzalanmasını engellemek istemişti¹². Ancak Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi MacMurray, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın imzalanma aşamasında olan pakta gösterdiği tepkiyi oldukça sert bulmuş ve Amerikalıların bu paktı yanlış anlayarak, Amerika'nın Türkiye ile askeri işbirliğini kesintiye uğratacak şekilde Türkiye'nin İngiltere'ye olan bağlılığını zayıflatacağını düşünmelerini eleştirmişti¹³.

⁹ Yakın Doğu İşleri Masası'ndan George V. Allen'in sunduğu memorandum, March 16, 1943, *FRUS*, 1943, IV, 1099-1100.

¹⁰ N. Sadak, "Balkan Harbinin Son Safhası ve Amerika'nın Yardımı", *Akşam*, 17 Nisan 1941.

¹¹ Beck 2003, 46-47.

¹² *FRUS*, 1941, III, 853, 855.

¹³ *FRUS*, 1941, III, 856-857.

Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” Yardımlarında Türkiye

Fakat Türk-Alman Paktı'nın 18 Haziran 1941'de resmîyet kazanması, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nı Türkiye yönelik politikasını yeniden değerlendirmeye yöneltmişti. Pakt'ın imza edilmesinin ertesi günü Amerikan Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Masası Şefi Wallace Murray yaptığı politik değerlendirmede, Amerikan hükümetinin Türkiye politikasında herhangi bir değişikliğe gitmeyeceği anlamına gelecek hiçbir açıklama yapılmaması tavsiyesinde bulunarak, Türkiye'nin Almanya ile imzalanan pakta bağlılığının, hükümetleri tarafından uygun karşılanmadığını anlaması gerektiğini belirtmişti. Murray'a göre atılacak adım, Türkiye'ye karşı politika değişikliğine gidildiğini gösteren bir açıklama yapılmaksızın, “Ödünç Verme ve Kiralama” Kanunu çerçevesinde yardım gönderilmesinin en azından şimdilik durdurulmasıydı. Sözlerden ziyade eylemlerin etkili olacağına inanan Murray, Türkiye'nin çeşitli stratejik malzemeleri kapsayan ihracat izin başvurularıyla birlikte, daha önce 20 adet keşif uçağının gönderilmesi talebine olumlu karşılık verilmesi kararının iptal edilmesi ve bu iptallerin nedenini soracak olan Türk Büyükelçiliği'ne de kendi savunma ihtiyaçlarımızın bizi bu kararı almaya ittiği cevabının verilmesi gerektiğini önermekteydi¹⁴.

Bu arada Türk hükümeti de Almanya ile yaptığı saldırmazlık paktı sonrasında, Amerika'nın Türkiye'ye yönelik tutumunda değişikliğe gitmemesi için diplomatik girişimlerde bulunmaktaydı. Wallace Murray'ın değerlendirmelerinden bir gün sonra 20 Haziran 1941'de, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Erteğün hükümetinin direktiflerini iletme üzere Amerikan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sunner Welles'i ziyaret etmişti. Ziyarete Erteğün özetle, müzakereleri sırasında İngiltere'nin görüş ve önerisinin alındığı pakta Türkiye'nin İngiltere'ye karşı önceden verdiği yükümlülüklerin tam anlamıyla korunduğunu, hükümetinin Türk topraklarını İngiltere'ye karşı doğrudan veya dolaylı yoldan kullanılmasına izin vermeyeceğini ve Almanya ile yapılan antlaşmanın sadece olağan bir dostluk atmosferi oluşturmaya yönelik olduğunu aktarmıştı. Bu açıklamalara rağmen Welles, Amerikan kamuoyunun Türkiye'nin Almanya ile bir saldırmazlık paktı oluşturmayı tercih etmesinin nedenlerini anlamasının zor gözüktüğünü söylemişti¹⁵.

Amerika'nın Ankara Büyükelçisi MacMurray ise Türklerin İngilizlere karşı olan yükümlülüklerine sadık olduğuna inanmakta ve buna yönelik güvenceleri de Washington Büyükelçileri yoluyla Amerikan hükümetine verdiklerini belirtmekteydi¹⁶. MacMurray, Türkiye'de bulunan Amerikan

¹⁴ *Records of The Department of State Relating to International Affairs of Turkey, 1930-1944*, June 19, 1941, M 1224, Roll 25, Telgraf no: 867.24/162, 1-3.

¹⁵ *FRUS*, 1941, III, 866-867.

¹⁶ Langer ve Gleason 1953, 512.

Dışişleri Bakanlığı uzmanlarının Türkiye'ye gönderilen askeri yardımların azaltılması veya geçici bir süre yardımların durdurulması doğrultusundaki görüşlerine karşı çıkmaktaydı¹⁷. Büyükelçi'ye göre müttefik davasına zarar verecek böyle bir politika, Almanya'nın Türkiye'ye baskı yapmasını kolaylaştıracak ve Türklerde, müttefiklere olan güveninin kaybedilmesine neden olarak Almanya'ya terk edildikleri hissini uyandıracaktı¹⁸. Aslında Almanya ile yapılan saldırmazlık antlaşması, Türklere sadece bir soluk alma fırsatı vermişti. Nazi rejimine olan karışıklıkları devam etmekte olan Türkler, olası bir Alman zaferinin kendi bağımsızlıklarının sonunu getireceğinin de tamamen farkındaydı. Bu bağlamda İngiliz ve Amerikan dostlarının, Alman tehdidi karşısında kendilerini yalnız bıraktıkları hissini verilmesi, moral bozukluğuna ve Türkiye'de iç karışıklara neden olacağından büyük bir hata olacaktı. Türkiye'yi Almanya'nın Yakın ve Orta Doğu'ya ilerlemesinin önündeki engel olarak gören Amerikan politikası devam ettirilecekse, Almanya'nın Türkiye'yi kendi himayesine alma çabaları da göz önünde tutularak, kendilerine olan güvenlerini sürdürmeleri adına Türklere malzeme yardımında bulunmaya devam edilmeliydi. Dolayısıyla "Ödünç Verme ve Kiralama" programı çerçevesinde Amerikan askeri malzemesi gönderilmesinin amacı, Türk silahlı kuvvetlerinin standardını yükseltmekten ziyade psikolojik açıdan Türklerin kendilerine olan güvenlerini artırmak olmalıydı¹⁹. Bir başka ifadeyle, Büyükelçi'ye göre Amerikan askeri yardımlarının ana hedefi psikolojik olarak Türklerin Almanya karşısındaki direnme güçlerini artırmaktı. Alman ordularına karşı koyabilmesi için Türk silahlı kuvvetlerinin fiziksel etkinliğinin artırılması ikincil bir önem arz etmekteydi²⁰.

MacMurray, bütün bu değerlendirmelerine rağmen Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması nedeniyle, Amerika'nın Türkiye'ye karşı yaşadığı kısa süreli güven bunalımını gideremeyerek "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımları konusunda hükümetinin politika değişikliğinde bulunmasını tamamıyla engelleyememişti. Böylelikle de Amerika'nın politika değişikliği, fiziki anlamda bir aylık yardımın tamamıyla durdurulması şeklinde tezahür etmişti. Bunun yanında askeri ve siyasal anlamda Türkiye'ye verilen Amerikan askeri desteği sonradan azaltılarak, söz verilenler ölçüsünde devam ettirilmeye çalışılsa da Türkiye'nin yardımlar konusundaki öncelikli konumu Latin

¹⁷ Langer ve Gleason 1953, 512-513.

¹⁸ Türkiye Büyükelçisi MacMurray'dan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, June 21, 1941, *FRUS*, 1941, III, 867-868.

¹⁹ Türkiye Büyükelçisi MacMurray'dan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, July 7, 1941, *FRUS*, 1941, III, 878-881; Türkiye Büyükelçisi MacMurray'dan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, August 9, 1941, *FRUS*, 1941, III, 888-890.

²⁰ Beck 2003, 48.

Amerika ülkeleriyle eşit düzeye²¹ indirilmişti²². Türk dış politikası açısından Amerikan askeri yardımlarının, kısa bir süre sonra azaltılarak gönderilmeye başlanacak olmasına karşın, bir süreliğine durdurulmuş olması, savaş boyunca taraflardan sadece birinin iyi niyetine dayanarak savaşın getireceği muhtemel zararlardan sakınılamayacağını, aksine savaşa girme konusunda inandırıcı olmaktan taviz vermeyerek taraflar arasında denge politikası izlemenin gerekliliğini bir kez daha ortaya koymuştu.

Gerçekten de çok kısa bir süre sonra, Türkiye’ye yardım göndermeye devam eden İngiltere’nin ve Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi’nin teşvikleriyle, yardımlar konusunda Türkiye’nin önceliğini azaltan Amerikan politikası yumuşamaya başlamıştı. Buna yönelik işaretler Amerikan Dışişleri Bakanlığı Özel Danışmanı Lynn R. Edminster’ın, 13 Ağustos 1941’de Dışişleri Bakanı Hull’a sunduğu bir memorandumda görülebilmekteydi. Edminster’a göre Latin Amerika ülkeleri “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarından yararlanmayı hak etmelerine rağmen, gerçek anlamda saldırılar karşısında direnmek durumunda kalan ülkelere nazaran, öncelik listesinde oldukça geride kalmaktaydı. Latin Amerika devletleriyle eşitlenme yaklaşımı içinde Türkiye’ye bazı yardımlar yapılmaktaydı, ancak bu yardımlar miktar ve çeşitlilik açısından Türkiye’nin savunmasını güçlendirmekten uzaktı. Bu nedenle mevcut politika gereği Türkiye’yi Latin Amerika devletleriyle eşit konumda görmek, İngilizlerin ve MacMurray’ın düşünceleri kabul edilecekse, Türkiye’ye değerinin altında yardımda bulunmak anlamına gelmekteydi²³.

²¹ Bu ifadenin tam olarak ne anlama geldiği belgelerde belirtilmemekle birlikte, Türkiye’nin askeri yardımlar bağlamındaki öncelikli konumunun ve aldığı yardım miktarının eskiye nazaran düşürüldüğü anlaşılmaktadır.

²² Langer ve Gleason 1953, 513; Amerikan Dışişleri Bakanı Hull ile İngiltere’nin Washington Büyükelçisi Lord Halifax arasında yapılan mülakat, August 9, 1941, *Records of The Department of State., 1930-1944*, M 1224, Roll 25, Telgraf no: 867.24/175A. Aynı mülakat için ayrıca bkz., *FRUS*, 1941, III, 888. Türk-Alman Saldırmazlık Paketi’nin hemen sonrasındaki Amerikan politikası iki doktora çalışmasında farklı değerlendirilmiştir. Bunlardan Stephen V. Beck, yaptığı çalışmada Amerika’nın Türkiye’ye yönelik politikasında değişiklik yaptığının işareti olan, Türkiye’nin yardımlar konusundaki durumunun Latin Amerika devletleriyle aynı düzeye çekilmesinden hiç bahsetmeyerek, “Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nun Büyükelçi MacMurray’ın değerlendirmelerini haklı bulması, dengeli tarafsızlıklarını devam ettirdikleri sürece Türkiye’ye uygun görülen yardımların sürdürüleceği anlamına gelmektedir” ifadesi kullanılmıştır. Bkz., Beck 2003, 49. Mehmet Vedat Gürbüz de aynı şekilde eserinde Amerika’nın politika değiştirdiğine yer vermeksizin, MacMurray ve İngiltere’nin tavsiyeleri üzerine Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nın Türkiye’ye Ödünç Verme ve Kiralama yardımlarına devam etme kararı aldığını belirtmekte ve kararı desteklemek için de 28 Haziran’da Amerikan Büyükelçisi’ne bildirilen Amerika’nın Türkiye’ye vermeye kararlaştırdığı malzeme listesini vermektedir. Bkz., Gürbüz 2002, 50-51.

²³ *FRUS*, 1941, III, 890-891.

Gerçekten de İngiliz yetkililer sürekli olarak Türkiye ile Latin Amerika ülkelerinin ihtiyaçlar açısından aynı durumda olmadığını yinelemekteydiler. Edminster'in hazırladığı memorandum, zaten İngilizlerin düşüncesini destekleme eğiliminde olan MacMurray'ın yanında, tam olarak Büyükelçisi'nin fikirlerini paylaşmayan Dışişleri Bakanı Hull'u da konuyu değerlendirmeye yönelmişti²⁴. Bu değerlendirmeler ışığında da "Türk-Alman Saldırmazlık Paketi" sonrasında Türkiye'ye duyulan itimatsızlık giderilmeye başlanmıştı. Bunun somut örneğini 20 Eylül 1941'de Dışişleri Bakanı Hull'un, MacMurray'a gönderdiği mesajda görebilmekteyiz. Bu mesajda Hull, bakanlıkça yapılan değerlendirmeler sonucunda Amerikan yardımlarını gelecekte Türkiye'ye doğrudan gönderebilmenin mümkün olabileceğini ifade etmişti. Hull ayrıca, Türkiye için talep edilen "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarının önemli bir bölümünün gönderilmesini hızlandırmak için her türlü çabanın gösterildiğini vurgulamış ve bu konu hakkındaki somut haberlerin kısa bir süre içinde verileceği umudunda olduğunu belirtmişti. Bunun göstergesi olarak da Türkiye'ye gönderilme kararı yeni alınan mütevazı bir ihtiyaç listesini sıralamıştı²⁵.

Fakat Amerikan askeri yardımlarının askıya alınması sorunu yavaş yavaş aşılma ile birlikte, bu yardımların Türkiye'ye ulaştırılması sıkıntılı bir süreçten geçmekteydi. Amerikan bürokrasisinin uyusukluğu bir yana, bu sıkıntının en önemli nedeni İngilizlerin tutumundan kaynaklanmaktaydı. İngiliz yetkililer bir yandan Amerikan makamlarını, Türkiye'ye için savunma yardımları sağlaması konusunda sıkıştırırken, bu yardımların finansmanında güçlük çeken İngiliz maliye kurumları da Türkiye'ye gönderilecek yardım listesinin finansmanını erteleme talebinde bulunmaktaydı²⁶. Parasının ödenmemesi, talep edilen tüm malzemenin ilgili Amerikan kurumlarınca onaylanmaması anlamına gelmekteydi. Amerikalılara göre olayın daha da vahim tarafı, İngilizlerin Türkiye için tahsis edilen malzemeyi kendileri için kullandıklarının anlaşılmasıydı. Amerikan yetkililer durum bu iken, Türklerin gönderilmeyen malzemeleri gerekçe göstererek İngilizlerden ziyade kendilerini

²⁴ Türkiye Büyükelçisi MacMurray'dan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, August 25, 1941, *FRUS*, 1941, III, 896-897; Amerikan Dışişleri Bakanlığı'ndan Türkiye Büyükelçisi MacMurray'a, August 30, 1941, *FRUS*, 1941, III, 900-901.

²⁵ *FRUS*, 1941, III, 902.

²⁶ İngiliz Tedarik Konseyi Üyesi G.M.S. Pinsent ile Amerikan Dışişleri Bakanlığı Özel Danışmanı Edminster arasındaki görüşme memorandumı, September 27, 1941, *Records of The Department of State., 1930-1944*, M 1224, Roll 25, Telgraf no: 867.24/183; Yakın Doğu İşleri Masası Şefi Vekili Paul. H. Alling ile Amerikan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Welles arasındaki memorandum, September 29, 1941, *FRUS*, 1941, III, 902-903; Dışişleri Bakanı Hull'dan Amerika'nın İngiltere Büyükelçisi Winant'a, October 1, 1941, *FRUS*, 1941, III, 905-906.

suçlamalarından rahatsızlık duymaktaydı. Bu nedenle Amerikan tarafı sorunların aşılması gayesiyle İngiltere'nin aracı rolünü kaldırarak Türkiye'ye doğrudan malzeme göndermenin daha uygun olacağı kanısına varmıştı²⁷.

Fakat Amerika'nın bu eğilimi, İngiliz yetkililerin tepkisiyle karşılaşmıştı. İngiliz yetkililer tepkilerine ilişkin gerekçelerini Amerikan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Welles'e 21 Ekim 1941'de iletme fırsatı bulmuşlardı. İngilizlere göre “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarının doğrudan Amerika tarafından Türkiye'ye gönderilmesi, Türklerde İngiltere'nin yardım konusunda mevcut antlaşma şartlarına (19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz Antlaşması) uymadığı ve bu gerekçeyle kendilerinin de Almanya bağlamında İngilizlere verdikleri sözleri tutmaktan muaf oldukları kanısı uyandırabilirdi. İngiliz Yüksek Askeri Komutanlığı ise İngiltere'nin Türkiye'ye hava yardımı sağlayabilmesinin en iyi yolunun bu ülkeye İngiliz hava filoları göndermekten geçtiğine inanmaktaydı. Amerika'nın doğrudan Türkiye'ye uçak malzemesi göndermesi, ülkelerindeki İngiliz hava filolarının üstünlüğünü engellemek için Türklerin kendi hava kuvvetlerini güçlendirme çabalarını artıracak ve bu da İngiltere'nin Yakın Doğu'daki hava stratejisine ciddi bir engelleme getirecekti²⁸.

İngiliz yetkililerin bu görüşleri, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda hemen etkisini göstermiş ve ertesi gün 22 Ekim 1941'de Dışişleri Bakanı Hull, Amerika'daki İngiliz Büyükelçisi Lord Halifax'a Türkiye'ye yardımlar meselesinde Amerikan politikasının Türkiye'deki İngiliz etkisini en üst düzeye çıkarmak olduğunu belirtmiş ve bu anlayış çerçevesinde yardımlardan hangi hükümetin sorumlu olduğu konusunu kararlaştırmak için iki ülke arasında bir konferansın toplanması önerisinde bulunmuştu²⁹. Bunun üzerine Amerikan ve İngiliz yetkililer, Türkiye'ye yardım konusundaki politikalarını gözden geçirmek amacıyla Washington'da buluşmuşlardı. Görüşmeler sırasında İngiliz görüşünü açıklayan Pincent, yapılan antlaşma gereği Türklere bir kısım malzemenin gönderilmesi yükümlülüğünde bulduklarını, fakat bunu bütünüyle yerine getiremediklerini belirtmişti. Bu nedenle Pincent açısından İngilizlerin Amerika'dan aldıkları askeri yardımları kendileri aracılığıyla Türkiye'ye göndermeye devam etmeleri, İngiltere'nin Türk-İngiliz Antlaşması

²⁷ Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Erteğün ile Yakın Doğu İşleri Masası Şefi Murray arasındaki memorandum, October 3, 1941, *Records of The Department of State., 1930-1944*, M 1224, Roll 25, Telgraf no: 867.24/192; *FRUS*, 1941, III, 906-907; Amerikan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Welles'in sunduğu memorandum, October 21, 1941, *FRUS*, 1941, III, 910-911; Beck 2003, 50.

²⁸ *FRUS*, 1941, III, s. 911.

²⁹ Dışişleri Bakanı Hull ile İngiliz Büyükelçisi Lord Halifax arasındaki görüşme, October 22, 1941, *Records of The Department of State., 1930-1944*, M 1224, Roll 25, Telgraf no: FW 867.24/193, 1-2; *FRUS*, 1941, III, 913.

gereği Türkiye'ye karşı sorumlu olduğu askeri yükümlülükleri yerine getirmediği iddialarına son verilmesi demektir. Yakın Doğu'daki askeri harekâtlardan İngiltere'nin sorumlu olması nedeniyle yardımlar konusunda son kararı İngilizlerin vermesi ve bu doğrultuda da Türkiye'ye yapılacak yardımlarla ilgili bütün sürecin kendi tasarruflarında olması gerektiğini vurgulayan Pincent, Amerikan yardımlarının Türkiye'ye doğrudan sağlanmasının, Türklere kendi lehlerine Amerikalıları İngilizlerle rekabete sokmaları imkânı verebileceği kaygısını da taşımaktaydı. Sonuç olarak İngilizlerin, Amerika'nın doğrudan yardım göndermekle Türkiye'ye yönelik bağımsız bir politika izleyebileceği korkusunu taşıdıkları görülmekteydi. Amerikan tarafından Başkan Roosevelt'in "Ödünç Verme ve Kiralama" işlerinden de sorumlu olan özel danışmanı Harry L. Hopkins ise Türkiye'ye doğrudan yardımdan yana olduğunu belirtmişti. Amerikalılara göre İngilizler sürekli olarak Türkiye'nin askeri açıdan önemini vurgulamalarına ve bu nedenle de askeri açıdan takviye edilmesi için büyük miktarda askeri malzeme alması gerektiğini belirtmelerine rağmen, bu ülkeyi ayrıcalıklı bir sınıfa sokmayarak, Türkiye'ye neredeyse hiçbir malzeme akışında bulunmamaktaydı. Bu bağlamda Wallace Murray, Türkiye'ye doğrudan Amerikan yardımının Türklere moralini artıracığına ve böylece pozisyonlarını değiştirmeyerek İngiltere'ye yönelik antlaşma yükümlülüklerini yerine getireceklerine inanmaktaydı. Fakat bütün görüşmelerin sonucunda her iki ülke temsilcilerinin ifadelerinden de anlaşılacağı gibi iki ülke arasındaki görüş ayrılıklarını gidermek yolunda çok az bir mesafenin alındığı anlaşılmaktaydı³⁰.

Amerika ve İngiltere'nin konuya yönelik farklı yaklaşımlarının büyük ölçüde giderilememiş olması, daha geniş katılımlı bir görüşmenin yapılmasına yol açmıştı. 4 Kasım 1941'de gerçekleşen görüşmede, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Murray özetle, İngiltere'nin Türkiye'ye gönderilecek yardımlar üzerinde Amerikan makamlarının izni olmadan hiçbir kısıtlama yetkisinin olmadığını vurgulamıştı. Murray ayrıca İngiliz makamlarından, Türkiye'ye tahsis edilen yardımların Amerikan limanlarından ayrıldığı anda, hangi gemilere yüklendiği, hangi limana boşaltılacağı ve yaklaşık varış zamanı hakkında kendilerine bilgi verilmesini istemekteydi. Bunun yanında Murray, İngiliz yetkililere, Türkiye'nin yapacağı nakit geri ödemelerin doğrudan "Ödünç Verme ve Kiralama Yardımları İdare Ofisi"ne yapılması beklentisinde olduklarını bildirmişti. Bunun üzerine "Ödünç Verme ve Kiralama Yardımları

³⁰ Yakın Doğu İşleri Masası Şefi Wallace Murray'ın Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Welles'e sunduğu memorandum, October 28, 1941, *Records of The Department of State Relating to International Affairs of Turkey, 1930-1944*, M 1224, Roll 26, Telgraf no: 867.24/212, 1-5; *FRUS*, 1941, III, 915-918.

İdare Ofisi”nden Graham, konuyu daha da açarak Türklerin doğrudan Amerika’dan nakit ödeme yoluyla malzeme almasının onaylanmasında İngiliz ve Amerikan makamlarının mutabık kalma zorunluluğunun olmadığını belirtmişti. Graham örnek olarak Türkiye’nin peşin ödemeyle Amerika’dan 1000 kamyon alma talebine İngiliz makamlarının onay vermemesi karşısında, Amerikan hükümetinin istediği kararı alma hakkının olacağını vurgulamaktaydı. Görüşme süreci içinde İngiliz yetkililer ise Amerikan tarafının bu görüş ve taleplerini uygun karşılamışlardı. Görüşmenin sonunda da Türkiye’ye “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarının eskisi gibi İngiltere üzerinden gönderilmesi mutabakatına varılmıştı³¹.

Dışişleri Bakanı Hull 4 Kasım’da varılan bu mutabakatı, Türkiye’deki Büyükelçisi’ne aktarmış ve yoğun İngiliz ısrarları sonucunda “Ödünç Verme ve Kiralama” programı çerçevesinde Türkiye’ye doğrudan yardımda bulunulmasına yönelik yaklaşımdan en azından şimdilik vazgeçildiğini belirtmişti. Türkiye’ye doğrudan “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarının genişletilmesi Türkiye’nin nakit alımlarında geçerli olacaktı. Bununla birlikte Amerikan Başkanı Roosevelt de 7 Kasım 1941’de Türkiye’nin savunulmasının Birleşik Devletlerin savunulması için hayati bir öneme sahip olduğunu belirterek, Ödünç Verme ve Kiralama Programı Yöneticisi Edward R. Stettinius’a, Türk hükümetinin savunma ihtiyaçlarının mümkün olan en kısa zamanda karşılanması emrini vermişti. Bunun yanında Başkan Roosevelt, Stettinius’dan Türkiye’ye için öngörülen yardım programı konusunda Dışişleri Bakanı Hull ve İngiliz hükümeti temsilcileriyle beraber çalışması isteğinde bulunmuştu³². Başkan Roosevelt’in Türkiye’nin savunulmasının Birleşik

³¹ Türkiye’ye Ödünç Verme ve Kiralama yardımları konulu memorandum, November 4, 1941, *Records of The Department of State., 1930-1944*, M 1224, Roll 25, Telgraf no: 867.24/196, 1-7; *FRUS*, 1941, III, 918-921.

³² *BCA*, “11 Mart 1941 Kanununda derpiş edilen yardıma müteallik esaslara dair Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında Anlaşma”, 030.18.1.2/ 108.24.1, 22 Şubat 1945, 1; Amerikan Dışişleri Bakanlığı’ndan Türkiye Büyükelçisi MacMurray’a, November 6, 1941, *FRUS*, 1941, III, 921-922; Başkan Roosevelt’ten Ödünç Verme ve Kiralama Programı Yöneticisi Stettinius’a, November 7, 1941, *FRUS*, 1941, III, 922-923; Ödünç Verme ve Kiralama Programı Yöneticisi Stettinius’dan Amerikan Dışişleri Bakanı Hull’a, November 12, 1941, *Records of The Department of State., 1930-1944*, M 1224, Roll 26, Telgraf no: 867.24/201; Gürbüz 2002, 56-57. Amerikan Başkanı Roosevelt’in Türkiye’nin savunulmasının Birleşik Devletlerin savunulması için hayati bir öneme sahip olduğunu belirttiği konuşmanın tarihi için farklı iki bilgi verilmektedir. Bunlardan biri 3 Aralık 1941 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Thomas ve Frye 1951, 94; Howard 1974, 164; Howard 1976, 303; Ülman 1961, 36. Fakat yukarıda verilen Amerikan arşiv kaynaklarındaki telgraflara ve Başbakanlık Cumhuriyet arşivindeki belgeye bakılacak olursa, Başkan’ın bu konuşmayı 7 Kasım 1941’de yaptığı açıklık kazanmaktadır. Bununla birlikte iki

Devletlerin savunulması için hayati bir öneme sahip olduğunun altını çizen açıklaması, Türk basınında heyecanla karşılanmış, Türkiye'nin "Ödünç Verme ve Kiralama" Kanunu'ndan faydalandırılmasının, Amerikan Başkanı ve halkı tarafından Türkiye'nin sözüne ve politikasına güvenilmekte olduğunun yeni bir ispatı olarak algılanmıştı³³.

Başkan Roosevelt'in talimatı doğrultusunda Stettinius, Amerikan Yakın Doğu Masası, Amerikan Dışişleri Bakanlığı görevlisi Winant ve İngiliz hükümet temsilcileri ile birlikte Türkiye'ye uygulanacak "Ödünç Verme ve Kiralama" programını hazırlamıştı. Hazırladığı bu programı 12 Kasım 1941'de de Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın onayına sunmuştu. Aslında programın omurgası, Amerika ile İngiltere arasında 4 Kasım 1941'de varılan mutabakata dayanan görüşlerin yer yer tekrarından oluşmaktaydı. Program özetle şu çerçevede şekillendirilmişti: Türkiye, Birleşik Devletlerden ya İngiltere vasıtasıyla ya da nakit ödeme temelinde doğrudan "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımı alabilecekti. Yardımın İngiltere'nin aracılığıyla gönderilmesi öncelikle, Türklerin ihtiyaç duydukları malzeme listesini "Ödünç Verme ve Kiralama İdare Ofisi"ne ve İngiliz yetkililere sunmasından ve her iki makamın bu listeleri Türklerle değerlendirmesi sürecinden geçecekti. Bunu takiben gerekli müzakerelerin sonunda İngiliz makamları, Türkiye'nin bütün ihtiyaç taleplerini, yardım listelerini onaylama ya da onaylamama yetkisine sahip "Ödünç Verme ve Kiralama İdare Ofisi"ne sunacaklardı. Bir Amerikan kurumu olan "Ödünç Verme ve Kiralama İdare Ofisi" de İngilizlerin ihtiyaç listelerini onaylayıp onaylamadıklarını dikkate alacak, fakat listeler üzerindeki nihai kararı verme hakkını saklı tutacaktı. "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarını tedarik eden hiçbir acente, Türkiye'nin ihtiyaçlarının gönderilmesini "Ödünç Verme ve Kiralama İdare Ofisi"ne danışmaksızın geciktiremeyecekti. Bütün yardım malzemeleri ivedilikle Türkiye'ye gönderilmek üzere İngilizlere teslim edilecekti. "Ödünç Verme ve Kiralama İdaresi Ofisi", gönderilen bütün yardımların yazılı olarak gösterildiği belgeleri, İngiliz makamlarına ve Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'ne sunacaktı. İngilizler, Amerikan makamlarını Türkiye'ye ayrılan yardımların, Amerikan limanlarından ayrıldığı anda, hangi gemilere yüklendiği, hangi limana boşaltılacağı ve yaklaşık varış zamanı hakkında bilgilendirecekti. Nakit ödemeli alımlar konusunda ise, Türk yetkililer doğrudan Birleşik Devletlerden savunma malzemesi alabilecekti. Bu peşin alımların listesi İngilizlere gönderilecek ve konu hakkında kendilerine

farklı tarihin verilmesi, Başkan'ın bu açıklamayı ilk kez 7 Kasım 1941'de yaptığını, daha sonra 3 Aralık 1941'de de aynı ifadeyi yinelediğini akla getirmektedir.

³³ Falih Rıfık Atay, "Beyaz Saray'ın Tebliği Hakkında", *Ulus*, 5 Aralık 1941. Görüldüğü gibi Türk basınında da Roosevelt'in açıklamasının tarihi 3 Aralık 1941 olarak belirtilmektedir.

danışılacak olmasına karşın, listelerin nihai olarak kararlaştırılması “Ödünç Verme ve Kiralama İdaresi Ofisi”nin tasarrufunda olacaktır³⁴.

Kısa bir süre içinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı, İngiltere’nin direnmesiyle peşin alımlar haricinde, Türkiye’ye doğrudan Amerikan yardımının önünü tıkayan bu “Ödünç Verme ve Kiralama” programını onaylamış ve 27 Kasım ile 17 Aralık tarihleri arasında Türkiye’ye nakledilmek üzere İngiliz hükümetine yeni “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımları göndermişti. Bu malzeme akışına rağmen, kendilerine verilen bu yardımların Amerikan menşeli olduğunu bilen Türk hükümeti, yardımların İngiltere üzerinden yapılması usulünden rahatsızlık duymaktaydı. Bu nedenle Türkiye’nin Washington Büyükelçisi, 16 Aralık 1941’de doğrudan “Ödünç Verme ve Kiralama İdare Ofisi”ne, Türkiye Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı’nın acil olarak alınmasını istediği ihtiyaç listesini sunmuştu. Bu, Türk Büyükelçiliği’nin “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarının doğrudan tedarik edilmesine yönelik ilk başvuru örneğiydi³⁵.

Görüldüğü gibi, 1941’in Mart’ında başlayan Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” Kanunu çerçevesindeki Türkiye’ye yardım programı, yılın sonuna kadar İngiliz ve Amerikan diplomasisini ortak bir politika belirlenmesi doğrultusunda meşgul etmişti. Başlangıçta yardımların gönderilme yöntemi olarak İngiltere’nin aracılığını uygun bulan Amerikan hükümeti, yardım programının aksayan yönlerini gidermek için zaman zaman doğrudan yardımda bulunma usulüne yönelmek istese de sürekli olarak İngiltere’nin ikna edici muhalefetiyle karşılaşmış ve karşılıklı anlayış içinde bu eğiliminden vazgeçmiştir.

³⁴ Ödünç Verme ve Kiralama Programı Yöneticisi Stettinius’un Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na sunduğu Türkiye’ye uygulanacak yardım programı, November 12, 1941, *Records of The Department of State., 1930-1944*, M 1224, Roll 26, Telgraf no: 867.24/201, 1-3; Ödünç Verme ve Kiralama Programı Yöneticisi Stettinius’dan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, November 12, 1941, *FRUS*, 1941, III, 923-925.

³⁵ *FRUS*, 1941, III, 934-935. Bu ihtiyaç listesi ise şu malzemelerden oluşmaktaydı: 108 bin atımlık cephanesiyle birlikte 77 milimetrelilik 72 adet sahra topu, 54 bin mermisiyle birlikte 75 milimetrelilik 36 takım obüs, çekicileri ve 54 bin atımlık cephanesiyle birlikte 105 milimetrelilik 22 takım obüs, 155 milimetrelilik obüsler için 15 bin mermilik cephane, 21 milyon 300 bin atımlık cephanesiyle birlikte 20 milimetrelilik 910 adet uçaksavar ve anti-tank topu, 36 milyon makineli tüfek mermisiyle birlikte 225 adet M/3 tipi hafif tank, 250 milyon mermisiyle birlikte 30 kalibrelik 9200 adet makineli tüfek, 90 milyon mermisiyle birlikte 9000 adet Thompson marka makineli tüfek, 540 bin atımlık mermisiyle birlikte 540 adet anti-tank topu, 2½ tonluk 700 adet kamyon, ½ tonluk 432 adet pick-up kamyon, ½ tonluk 300 adet kamyon, 500 adet cankurtaran aracı, 50 adet su tankı taşıyan kamyon, 75 adet petrol nakliyesinde kullanılan tankerli kamyon ve 2½ tonluk 50 adet tamir atölyesi taşıyan kamyon.

İngiltere'nin Türkiye'ye yardımlar konusundaki ipleri elinde tutma politikasının nedenleri neydi? Öncelikli olarak şunun belirtilmesi gerekir ki, Almanya ile girdiği amansız mücadelede ekonomik ve askeri kaynaklarını son derece tüketen İngiltere, mali açıdan Amerikan kaynaklarına dayanmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarından yararlandırılması sürecinde İngiltere, Orta Doğu'daki gücünü ve etkinliğini Birleşik Devletlerin fiili olarak savaşa girmesinden bile önce, Amerikan mali ve endüstriyel desteğini alarak koruma fırsatı yakalamıştır. İngilizler bu gerçeği kabul etse de etmese de bölgedeki etkinliklerini Amerika'nın verdiği desteği yadsıyarak korudukları söylenebilir. İngiliz devlet adamları gerçekten de Amerikan desteğini arkalarına alarak, ama aynı zamanda Amerikan müdahalesine olanak vermeyerek, hem imparatorluklarını hem de Orta Doğu'daki eski nüfuz sahalarını koruyabileceklerini düşünmekteydi. İngilizler Amerikan kaynaklarından Türkiye'ye yaranmak için faydalanmaları dışında, Türklerin İngiltere'nin ekonomik yetersizliğinden Birleşik Devletleri sorumlu göstermelerine de olanak vermişlerdir. Birleşik Devletlerin savaş halinde bulunmadığı ve yeni açılan doğu cephesi nedeniyle Sovyetler Birliği haricinde sadece İngiltere'nin Mihver devletlerine direndiği düşünüldüğünde, Amerikan hükümetinin Orta Doğu'da İngiliz etkinliğini arttırmaya yönelik olarak İngiltere'ye yardımda bulunması, doğru bir politika olarak kabul edilebilir. Fakat bu politika, Amerika Birleşik Devletlerine sadece katlanmak zorunda kaldığı mali bir yük getirmemiş, gereksiz yere Türkiye ile oluşan daha az samimi ilişkilerin düzeltme ihtiyacının hissedildiği bir ortam da kazandırmıştır³⁶.

"Ödünç Verme ve Kiralama" programı temelinde gerçekleşen Türk-Amerikan ilişkileri, 1942 yılına böyle bir ortamda girmişti. Türkiye 1942'nin Mart ayından itibaren Cumhurbaşkanı İnönü, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu ve Londra Büyükelçiliği'ne yeni atanan Rauf Orbay gibi en yetkili ağızlardan Türkiye'ye gönderilmek üzere İngiltere'ye teslim edilen yardım malzemelerinin gecikmesi ve başka yerlere kaydırılmasından duyulan rahatsızlığı dile getirmişti. Özellikle İnönü 11 Mart 1942'de Amerika'nın Ankara'daki yeni Büyükelçisi Steinhardt'a İngiltere ve Birleşik Devletlerin Türkiye'ye yeteri kadar savaş malzemesi gönderememesinden duyduğu memnuniyetsizliği aktarmış ve ülkesinin İngiltere ile olan ittifaka bağlı kalmasına rağmen verilen sözlerin dışında İngiltere'den çok az yardım alabildiklerini belirtmişti. Türk Cumhurbaşkanı'na göre, İngiltere'nin müttefiki olarak tarafsızlığını koruyan bir Türkiye, "Birleşik Ulusların" Yakın ve Orta Doğu'daki amaçları için güçlü bir siper

³⁶ Beck 2003, 52-53.

oluşturmaktadır. Tarafsızlığını koruyan bir Türkiye, “Birleşik Uluslar” için, savaşa fiili olarak katılan bir Türkiye’ye göre daha yararlı olduğunu kanıtlayacaktır. Tarafsızlığını sürdürebilmesi için Türkiye’nin, güçlü ve saldırılar karşısında kendisini savunabilecek bir durumda olması zaruridir. Türkiye’nin şimdiye kadar Alman saldırısına maruz kalmamış olmasının nedeni, Türk hükümetinin böyle bir saldırı karşısında direneceğini Alman hükümetine açıkça beyan etmesinde yatmaktadır. İnönü, bu durumun Almanya üzerinde, eğer İngiltere ve Amerika, Türkiye’nin bir saldırı karşısındaki direnme azmini artıracak en azından sınırlı bir miktardaki savaş malzemesini sağlayamazsa daha ne kadar etkili olacağını bilmediğini belirtmiştir³⁷.

Gerçekten de Türk yetkililerin çektiği sıkıntı, kaynağı neresi olursa olsun askeri malzemelerin ellerine ulaşamamasıydı. İngiltere’nin antlaşma gereği Türkiye’ye askeri malzeme verme yükümlülüğünün yerine getirilmediği iddiasını bir koz olarak kullanma niyetleri de yoktu. Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Münir Erteğün, Wallace Murray’a hükümetinin ellerine ulaştığı sürece yardımların ne İngiltere’den geldiğini, ne İngiltere vasıtasıyla Amerika’dan geldiğini, ne de doğrudan Amerika’dan geldiğini umursamadığını belirtmişti. Zaten kendilerine şimdiye kadar ulaşan malzemenin Amerikan menşeli olduğunun farkında olan hükümetinin, İngiltere üzerinden malzeme alım yöntemini pratik bulmadığını da ifade etmişti³⁸. Bu bağlamda Türk yetkilileri sorunların giderilmesi için “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarını doğrudan tedarik etme yönündeki tercihlerini ortaya koymaktaydılar. Bunun kendilerine avantaj sağlayacak nedenleri de yok değildi. Türk yetkililerinin Amerikan makamlarıyla doğrudan temasa geçmesi, ihtiyaç listesi hazırlanırken nerede durmaları gerektiğini ve tam olarak kimlere borçlandıklarını bilmelerine imkân tanıyacaktı. Ayrıca kendilerine ayrılan Amerikan malzemesi üzerinde daha fazla denetim kurmalarını sağlayacaktı. Çünkü Türkiye’ye Amerikan

³⁷ Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, March 6, 1942, *FRUS*, 1942, IV, 680-681; Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, March 9, 1942, *FRUS*, 1942, IV, 681-682; Amerikan Dışişleri Bakanı Vekili Welles’ten Amerika’nın Londra Büyükelçisi Winant’a, March 9, 1942, *Records of The Department of State., 1930-1944*, M 1224, Roll 26, Telgraf no: 867.24/226, s. 1-2. Aynı belge için ayrıca bkz., *FRUS*, 1942, IV, 682-683; Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, March 11, 1942, *Records of The Department of State., 1930-1944*, M 1224, Roll 26, Telgraf no: 867.24/232, 1-5; *FRUS*, 1942, IV, 683-685.

³⁸ Amerika’nın Yakın Doğu İşleri Masası Şefi Wallace Murray’dan Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Acheson’a, March 11, 1942, *Records of The Department of State, 1930-1944*, M 1224, Roll 26, Telgraf no: 867.24/284, 1-3.

yardımlarının dağıtılması sürecinde hemen hemen bir İngiliz kolonisi gibi davranıldığı hissinin edinmişlerdi³⁹.

Türklerin kendilerine ayrılan malların tesiiimindeki gecikmelerden duydukları rahatsızlıktan bağımsız olarak Amerikan yetkilileri de “Ödünç verme-kiralama” teriminin Türkler tarafından yanlış algılandığından şikâyet etmekteydiler. Bunun üzerine “Ödünç Verme ve Kiralama İdaresi”nin Türkiye temsilcisi Frank A. Kaufman, Büyükelçi Steinhardt’ın gönderdiği 30 Mart tarihli telgraf aracılığıyla Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, yanlış anlamaların giderilmesi için Türkiye ile bir ön “Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması” imzalanması tavsiyesinde bulunmuştu. Bu telgraftan iki gün sonra 1 Nisan’da da Amerikan Dışişleri Bakanı Vekili Welles, Türkiye’deki Büyükelçisi Steinhardt’a Amerika’nın yanlış anlamalarla ilgili bakış açısını yansıtan telgrafında şunları yazmıştır: “*Ödünç Verme ve Kiralama’ yardımlarından faydalanan bir ülkenin üzerine aldığı sorumluluklar ve yükümlülükler konusunda Türk makamlarına yanlış bir izlenim vermemek çok önemli bir husustur. Bu yardımları alan ülkenin ya nakdi, ya aynı ya da mal karşılığı ödeme yapma konusunda belirgin bir yükümlülüğü vardır(...) Türk makamlarına ‘Ödünç Verme ve Kiralama’ yardımlarının hibe olduğu fikrini vermemelisiniz.*” Böylece bir ön “Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması”nı Türk hükümetiyle sürdürülecek görüşmelerin seyrine bırakmıştı⁴⁰. Steinhardt da

³⁹ Yakın Doğu İşleri Masası’ndan George V. Allen’in sunduğu memorandum, March 16, 1943, *FRUS*, 1943, IV, 1099-1100.

⁴⁰ Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, March 30, 1942, *FRUS*, 1942, IV, 690-691; Amerikan Dışişleri Bakanı Vekili Welles’ten Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’a, April 1, 1942, *FRUS*, 1942, IV, 691. 30 Mart tarihli telgrafta Kaufman tam olarak “*Ödünç verme-kiralama terimi görünüşe bakılırsa Türkler tarafından hiç anlaşılmamış. Büyükelçi (Steinhardt) geldiğinden beri Türk makamlarına Türk hükümetinin Ödünç Verme ve Kiralama malzemeleri için ödeme yapma zorunda olmadığını anlatmaktadır. Bu nedenle Türkiye ile örnek bir ‘Ödünç Verme ve Kiralama Sözleşmesi’ imzalamak çok faydalı olacaktır.*” ifadesini kullanmaktadır. Dolayısıyla bu telgraftaki cümle Türkiye’nin aldığı malzemeler karşılığında ödeme yapması gerektiğini belirten Welles’in 1 Nisan tarihli mesajındaki ifadelerle çelişmektedir. Beck ise eserinde Kaufman’ın telgraftaki ifadesini “*Türkiye’ye Ödünç Verme ve Kiralama yardımları Türklerin Ödünç Verme ve Kiralama malzemeleri karşılığında Birleşik Devletler veya İngiliz hükümetine ödeme yapma zorunlulukları olmadıkları doğrultusunda edindikleri diplomatik izlenim sayesinde karmakarışık bir hal almıştı.*” cümlesine çevirerek 1 Nisan tarihli telgrafla ortaya çıkan çelişkiyi düzeltmek için müdahalede bulunmuş ve telgrafın aslındaki ifadenin anlamını değiştirmiştir. Bkz., Beck 2003, 54. Biz de hem iki telgraftaki cümlelerin çelişkili durumunu hem de konunun bütünü içinde bir yanlış anlamamanın varlığını göz önünde tutarak, Kaufman’ın ifadesini dipnota yönlendirilen şekilde kullanmayı uygun gördük.

10 Nisan’da Bakanlığı’na Türklerin “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarını hibe olarak düşünmediklerini bildirmişti⁴¹.

1942’nin yaz ayları Türk yetkililerin iki ayrı konu üzerinden İngiltere’ye yönlendirdikleri şikâyetlerle geçmişti. Bunların ilki, daha önce belirtildiği gibi İngiltere’nin Türkiye’ye yeterli savaş malzemesi göndermemesiydi. Bu bağlamda Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu, 25 Haziran 1942’de Amerikan Büyükelçisi Steinhardt ile yaptığı görüşmede, İngiltere’nin Türk ordusuna askeri malzeme sağlamakta yetersiz kalarak, Türkiye’yi güç bir durumda bırakmasından duyduğu kaygıyı dile getirmişti. Ayrıca İngiltere’nin bir Alman saldırısı durumunda Türkiye’nin yardımına koşacağı gerekçesiyle son iki yıldır sadece sınırlı sayıda ve zırhlı (mekanize) olmayan askeri malzeme tahsis ettiğini belirten Menemencioğlu, görüşmeyi “*Beni lütfen yanlış anlamayın. Türk ordusu cesurdur. Gerektiğinde Gelibolu’da kuşatılmış durumda bile olsak 400 bin askerin kaybedilmesi pahasına piyade ile Alman tanklarına karşı savaşırız.*” sözleriyle bitirmişti⁴². Şükrü Saraçoğlu da aynı konuyu 2 Temmuz’da Steinhardt’a açarak, Bulgarlar bile 2 veya 3 motorize tümene sahipken İngilizlerin geçen iki yılda Türk ordusu için ne bir tank, ne de birkaç tanenin dışında yeterli savaş uçağı göndermemesini eleştirmişti. İngiltere’ye yönelik Türk dış politikasının Mısır’ın düşmesi halinde bile değişmeyeceğinin altını çizen Saraçoğlu, etrafı sarılmış olsa da Türkiye’nin Mihver devletlerinden gelecek makul olmayan taleplere boyun eğmeyeceğini vurgulamıştı. Saraçoğlu da sözlerine Menemencioğlu gibi “*Saldırıya uğrarsak askeri teçhizat açısından yetersizliğimize rağmen savaşacağız. Onurumuzu kaybetmektense savaş meydanında yenilmeyi göze alırız.*” şeklindeki çarpıcı bir ifadeyle son vermişti⁴³. Türk yetkililerin rahatsızlık duydukları ikinci konu, İngilizlerin gönderdikleri askeri malzemeleri, 1939 Antlaşması ile Türkiye’ye vermeyi taahhüt ettikleri 25 milyon Sterlin tutarındaki krediye bağlamalarıydı. Doğal olarak Türk yetkililer, Amerika’nın “Ödünç Verme ve Kiralama” programı çerçevesinde Türkiye’ye gönderilmek üzere teslim ettikleri yardımların İngilizler tarafından ücretlendirilerek verdikleri krediye bağladıkları şüphesini duymaktaydılar. İngiliz makamları kabul etmeseler de Türk yetkililer açısından Amerikan kaynaklı askeri malzemenin İngiliz kaynaklı malzemelermiş gibi ücrete bağlanması ihtimali söz konusuydu⁴⁴. Türklerin bu

⁴¹ FRUS, 1942, IV, 692.

⁴² FRUS, 1942, IV, 700-701.

⁴³ FRUS, 1942, IV, 702-703.

⁴⁴ Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, June, 11, 1942, FRUS, 1942, IV, 698-700; Amerikan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Welles’in sunduğu memorandum, June, 30, 1942, FRUS, 1942, IV, 701-702; Yakın Doğu İşleri Masası’ndan

şikâyetleri belki de zamana bırakılmış olan bir ön “Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması”nın sonuçlandırılmasına gerekçe sağlamaktı. Fakat bu son şikâyet konusunda haksız da sayılmazlardı. Çünkü Amerika’nın Ticaret Politikası ve Antlaşmaları Masası görevlisi Thayer White, İngiliz Maliye Bakanlığı’nın Amerika’daki temsilcisi Kenneth Bewley’e, Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nın üzerinde düşündüğü Türkiye ile bir ön “Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması” imzalandığı takdirde, İngilizler tarafından Türkiye’ye teslim edilen Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarını gösteren kayıt defterine ihtiyaç duyulacağını söylemiş, bunun üzerine de Bewley, ellerinde böyle bir defterin olmadığını belirtmişti⁴⁵.

1942 yılının yaz aylarında gerçekleşen bu şikâyetler İngiliz makamları üzerinde etkisini göstermiş, İngiltere’nin kısmen de olsa Türk isteklerini kabullenmeleri ve Türkiye’ye doğrudan Amerikan yardımı yapılmasına yönelik yeni bir hazırlığın başlaması ile sonuçlanmıştı⁴⁶. Bu yılın sonlarına doğru ve 1943’ün Ocak ayında Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” görevlileri ile gerçekleşen görüşmelerin ivme kazanması sonucunda da Türk yetkilileri, Washington’da Amerika’dan doğrudan malzeme alımına yönelik bir “Tedarik Ofisi”nin kurulması çalışmalarına başlamışlardı. Diğer yandan da Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Aralık 1942’de daha önce zamana bırakılmış olan ön “Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması”nın taslağını hazırlamıştı⁴⁷.

Fakat Türkiye’nin doğrudan Amerika’dan “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımı alabilmesine yönelik bütün bu hazırlıklar, İngilizlerin 1942’nin yaz aylarında Türk isteklerine karşı olan katı tutumunda biraz da olsa yumuşama göstermelerine karşın İngiltere’nin yeniden ortaya koyduğu muhalefet nedeniyle sonuçsuz kalmıştı. İngiliz hükümetinin bu seferki gerekçesi, Ocak 1943’de

George V. Allen’in sunduğu memorandum, July, 29, 1942, *FRUS*, 1942, IV, 703-704; Amerikan Dışişleri Bakanlığı’ndan Amerika’nın İngiltere Büyükelçisi Winant’a, August 5, 1942, *FRUS*, 1942, IV, 704-705; Amerika’nın İngiltere Büyükelçisi Winant’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, August 12, 1942, *FRUS*, 1942, IV, 705-706.

⁴⁵ Amerika’nın Ticaret Politikası ve Antlaşmaları Masası görevlisi Thayer White’in sunduğu memorandum, November 6, 1942, *FRUS*, 1942, IV, 707-708.

⁴⁶ Yakın Doğu İşleri Masası’ndan George V. Allen’in sunduğu memorandum, March 16, 1943, *FRUS*, 1943, IV, 1099-1100.

⁴⁷ Yakın Doğu İşleri Masası Başkanı Alling’in Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Acheson’a sunduğu memorandum, January 29, 1943, *FRUS*, 1943, IV, 1092-1093; Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Erteğin’den Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, February 9, 1943, *FRUS*, 1943, IV, 1093-1094; Yakın Doğu İşleri Masası’ndan George V. Allen’in sunduğu memorandum, December 21, 1942, *FRUS*, 1942, IV, 708. Ön “Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması”nda yer alan 7 madde için ayrıca bkz., *Records of The Department of State Relating to International Affairs of Turkey, 1930-1944*, M 1224, Roll 27, Telgraf no: 867.24/613, National Archives Microfilm Publications, (Washington, 1982), 1-5.

Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” Yardımlarında Türkiye

gerçekleşen Kazablanka Konferansı’nda alınan karar gereği Türkiye’nin askeri açıdan öncelikli olarak İngiltere’nin sorumluluğunda bırakılmış olmasıydı. İngiltere’nin ısrarları üzerine Amerikan hükümeti, bir kez daha geri adım atarak Türkiye’ye doğrudan yardım gönderme planlarını iptal etmek ve hazırlanan ön “Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması” taslağının Washington’daki Türk Büyükelçisi’ne gösterilmesini Mart 1943’e kadar ertelemek zorunda kalmıştı⁴⁸.

Aralık 1942’de hazırlanmasına rağmen, Kazablanka Konferansı sonrasında Türkiye’deki sorumluluk paylaşımı konusunda İngiltere ile yaşanan görüş ayrılığı nedeniyle Amerikan Dışişleri Bakanlığı’nın Türkiye’nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Erteğün’e ancak 8 Mart 1943 gibi geç bir tarihte bildirebildiği ön “Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması” taslağı, iki ana hedefe hizmet etmekteydi. Bunlardan ilki “Ödünç Verme ve Kiralama” Kanunu çerçevesindeki yardımların hangi prensipler doğrultusunda tedarik edileceğini saptamaktı. Başka bir ifadeyle, yardım karşılığında Türkiye’nin, henüz tam olarak belirlenmese de Amerika’ya karşı bir yükümlülüğünün olacağıydı. Taslağın ikinci hedefi de savaş sonrasındaki ekonomik kalkınma görevinde mümkün olan en üst seviyede iş birliğinin tesis edilmesiydi. Türkiye’nin Amerika’ya karşı fiili sorumluluklarının kararlaştırılması sonraya bırakılsa da taslağın ikinci hedefinde yer alan en yüksek seviyedeki işbirliği, Amerika’ya karşı geniş sorumlulukların üstlenilmesi olarak yorumlanmıştı. Çünkü Türkiye, Amerika ile işbirliği oluşturma fırsatını memnuniyetle karşılasa da bu işbirliğinin getireceği olası zorunluluklardan ve özellikle de gümrük tarifeleri açısından savaş sonrasındaki ekonomik düzenlemelerden endişe duymaktaydı⁴⁹. Bu bağlamda Türkiye’nin Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Büyükelçi Steinhardt’a önerilen ön “Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması”nın yürürlüğe girebilmesi için, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanması gerektiğini ve parti liderlerinin bu anlaşmanın süresi belli olmayan sorumluluklar getirmediği konusunda ikna edilmedikçe onaylanmasının şüpheli olduğunu belirtmişti. Menemencioğlu’na göre Amerika’nın daha önce imzaladığı “Ödünç Verme ve Kiralama” anlaşmaları

⁴⁸ Yakın Doğu İşleri Masası’ndan George V. Allen’in sunduğu memorandum, March 16, 1943, *FRUS*, 1943, IV, 1099-1100.

⁴⁹ Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Dean Acheson tarafından Türkiye’nin Washington Büyükelçiliği’ne sunulan memorandum, March 8, 1943, *Records of The Department of State, 1930-1944*, M 1224, Roll 27, Telgraf no: 867.24/621. Aynı memorandum ve eki için bkz., *FRUS*, 1943, IV, 1095-1097; Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, April 5, 1943, *FRUS*, 1943, IV, 1101.

savaşa fiili olarak iştirak etmiş devletlerle yapılmıştı⁵⁰. Bu nedenle savaşta tarafsızlığını koruyan Türkiye'nin, Birleşik Devletlere karşı sorumluluklar yükleyen bir sözleşmeyi kuşku göstermeden imzalaması mümkün değildi⁵¹. Amerika açısından ise Türkiye'nin bu yaklaşımı, anlaşmada ulaşılmak istenen ana amacı baltalar mahiyetteydi. Dolayısıyla görüş ayrılığının giderilmesine yönelik görüşmeler münakaşalı olarak sürdürülmüş ve 1944 yılında İngiltere ve Amerika'nın Türkiye'yi savaşa sokmak için ikna etmeye yönelik yoğun çabaları sonucunda oluşan ortamın da yönlendirmesiyle kesilmişti. Bu görüşmelerin kesilmesi bir yana Amerikan kaynaklı "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımları gönderilmesine de ara verilmişti⁵².

Türkiye'nin fiili olarak savaşa katılması doğrultusundaki teklifler, 1943 yılında gerçekleşen konferanslar maratonu sırasında Roosevelt ve özellikle de Churchill tarafından yapılmıştı. 1944 Ocak ayının başlarında da İngiltere bu yöndeki baskılarını artırmıştı. Türk makamlarında sadece İngiltere'nin Türkiye'ye savaşa sokma doğrultusunda baskı uyguladığı düşüncesinin hâkim olduğuna inanan İngiliz yetkililer, Amerikan Dışişleri Bakanı Hull'dan, Türkiye'deki Büyükelçileri Steinhardt aracılığıyla Amerikan politikasının da İngiltere ile aynı paralelde olduğunun söylenmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Steinhardt, Hull'un direktifleri doğrultusunda, önde gelen Türk hükümet yetkililerine ve Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'na, Amerikan hükümetinin de Türkiye'nin savaşa aktif olarak katılması arzusunda olduğunu iletti⁵³. Bu müşterek İngiliz ve Amerikan ısrarları karşısında Menemencioğlu da hükümetinin savaşa ilke olarak katılma kararı aldığını ve ülke savunması için hayati bir öneme sahip 180 bin ton savaş malzemesi ve 68 bin ton benzinin İngiltere tarafından verilir verilmez Türkiye'nin savaşa gireceğini belirtmişti. İngiliz yetkililerin bu malzemelerin Türklere zaten verilmiş olduğunu iddia etmeleri üzerine iki ülke ilişkileri gerginleşmiş ve İngiltere, Türkiye'ye savaş malzemesi gönderimini durdurma kararı almıştı. İngiltere ayrıca, Türkiye'de

⁵⁰ Bu devletler Çin, Sovyetler Birliği, Belçika, Polonya, Hollanda, Yunanistan, Çekoslovakya, Norveç ve Yugoslavya idi. Bkz. Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı tarafından Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'ne sunulan memorandum eki, March 8, 1943, *FRUS*, 1943, IV, 1096-1097.

⁵¹ Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, September 14, 1943, *FRUS*, 1943, IV, 1108-1109.

⁵² Amerikan Dışişleri Bakanı Vekili Berle'den Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'a, September 30, 1943, *FRUS*, 1943, IV, 1109-1110; Birleşik Devletler ile Türkiye arasında önerilen Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşmasıyla ilgili müzakereler, *FRUS* 1944, V, 904; Beck 2003, 60.

⁵³ Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un Başkan Roosevelt'e sunduğu memorandum, January 8, 1944, *FRUS*, 1944, V, 814; Amerikan Dışişleri Bakanı Hull'dan Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'a, January 11, 1944, *FRUS*, 1944, V, 814-815; Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, January 14, 1944, *FRUS*, 1944, V, 815-816; Hull 1948, Cilt II, 1370; Erkin 1968, 225.

bulunan askeri heyetini geri çekmiş, Ankara’daki Büyükelçisi Hughe M. Knatchbull-Hugessen’e, Türk yetkililerle sosyal ilişkiler de dahil her türlü ilişkiyi kesmesi yönünde talimat göndermişti. Benzer şekilde Türkiye’deki Amerikan Büyükelçisi Steinhardt da Amerikan Dışişleri Bakanlığı’ndan Türklerle olan ilişkilerini azaltması yönünde bir direktif almıştı⁵⁴.

Bu direktifin yanında, 1944’ün Şubat ayı başlarında İngiltere ile birlikte Amerika da Türkiye’ye askeri malzeme gönderimini durdurmuştu⁵⁵. Bu aşamadan sonra, Türkiye’deki yaşam standardının düşüklüğünün anlamsız hale getireceği değerlendirmelerine rağmen, sivil amaçlı malzemeler konusunda ülkenin ablukaya alınması da gündeme gelmişti. Buna karşın Steinhardt, aktif olarak savaşa katılmamasına rağmen Türkiye’nin, İngiliz veya Amerikalılar için gelecekte mevcut karmaşa içindeki askeri ve politik durumun önceden görülebilmesini engellediği ekonomik alandan daha az olmamak üzere, politik açıdan da sayılamayacak kadar çok faydalar sunacağını belirtmişti. Bu nedenle şimdiki durum itibarıyla (Türkiye’nin savaşa aktif olarak girmekten kaçınması nedeniyle) Türkiye’ye, İspanya, İsviçre ve İsveç’e davranıldığı gibi davranılmasını ve bu münasebetle Türklere bundan böyle ülkelerinin, müttefik olarak değil, tarafsızlık politikası sergilemesinin beklendiği tarafsız bir devlet olarak değerlendirildiği hissini veren Amerikan Dışişleri Bakanlığı politikasının üzerinde düşünülmesi tavsiyesinde bulunmuştu. Büyükelçi’ye göre ekonomik yaptırımlar, Türkiye’nin kızgınlığını artırması yanında, yakın gelecekte amaçlarını gerçekleştirmek için Türkiye’nin desteğine ihtiyaç duyacak olan İngiltere’nin çıkarlarına zarar verecekti⁵⁶. Belki de bu tavsiyesinin de etkisiyle stratejik konumu önemli bir etken olan Türkiye’ye, sadece “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarının durdurulmasını öngören bir yaptırım uygulanmıştı⁵⁷. Steinhardt, Türkiye’ye malzeme gönderiminin durdurulması şeklinde uygulanan politikayı (özellikle İngiliz politikasını), Türk yetkililerde müttefiklere yönelik zaten var olan kuşku artırdığı gerekçesiyle sürekli olarak eleştirmekteydi⁵⁸.

⁵⁴ Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, January 18, 1944, *FRUS*, 1944, V, 816-817; Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, February 4, 1944, *FRUS*, 1944, V, 817-818; Amerikan Dışişleri Bakanı Hull’dan Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’a, February 7, 1944, *FRUS*, 1944, V, 818; Hull 1948, Cilt II, 1371; Beck 2003, 60-61; Weisband 2002, 208, 213; Alvarez 1975, 48; Bryson 1981, 154.

⁵⁵ Hull 1948, Cilt II, 1371; Kirk 1952, 460.

⁵⁶ Amerikan Dışişleri Bakanı Hull’dan Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’a, March 30, 1944, *FRUS*, 1944, V, 820-822; Amerika’nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, April 5, 1944, *FRUS*, 1944, V, 822-825.

⁵⁷ Beck 2003, 61.

⁵⁸ Alvarez 1975, 49.

Bununla birlikte Amerika ve İngiltere, Şubat 1944'ten beri Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatını durdurması için baskı uygulamaktaydılar. Çünkü Almanya ile 9 Ekim 1941'de imzalanan ticaret anlaşması gereği Türkiye'nin, Almanya'ya 1943 Ocak ayından itibaren krom ihracatına başlamış olması, bu baskının altında yatan nedeni oluşturmuştu. Bu baskı sonucunda da Türkiye, Amerika ve İngiltere'ye yakınlaşmanın bir adımı olarak, 14 Nisan 1944'te Almanya'ya yaptığı krom ihracatını azaltma kararı almıştı⁵⁹. Amerika ve İngiltere, bununla yetinmeyip aynı gün Ankara'daki Büyükelçileri vasıtasıyla Almanya'ya krom satışının durdurulmasını talep eden birer nota vermişlerdi⁶⁰. Ankara da müttefiklerle dostluğunu ve işbirliğini göstermek adına, 20 Nisan 1944'te Almanya'ya krom ihracatını durdurmuştu.

Fakat Türkiye, Almanya'ya krom satışını durdurarak göstermiş olduğu bu tavizi, kendisi için son derece gerekli malları İngiltere ve Birleşik Devletlerden tedarik edemediği gerekçesiyle, Batı'dan daha geniş miktarda ekonomik yardım talebinde bulunma koşulunda vermişti⁶¹. Buna rağmen Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom sevkıyatını durdurmasını, Türklerin şimdiye kadar ödün vermekten imtina ettiği etkin tarafsızlık politikalarında bir aşınma belirtisi olarak değerlendiren müttefikler, Mihver devletleriyle bütün ekonomik ilişkilerini kesmesi doğrultusunda Türkiye üzerinde baskı kurmaya yönelmişlerdi. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ise müttefiklerin bu taleplerine (özellikle kromdan sonra diğer stratejik öneme sahip madenlerin Almanya'ya satılmasının tamamen durdurulması talebine) karşı çıkarak, Türkiye'nin ekonomi politikasının bir egemenlik meselesi olarak sadece Türk hükümeti tarafından belirlenebileceğinin altını çizmişti. Menemencioğlu ayrıca, sadece Türk halkına karşı sorumluluğu olan hükümetinin, Türkiye'nin ekonomik refahı için izleyeceği rotanın saptanmasında hiçbir yabancı hükümetin belirleyici bir konumda olamayacağını belirtmişti⁶².

Menemencioğlu'nun bu açıklamalarına karşın Amerikan Dışişleri Bakanı Hull, askeri gelişmelerin ışığında, Türkiye'nin arkasında bulunan Almanya ile köprüleri attığından hareketle, Türkler karşısında pazarlık açısından son derece güçlü bir konumda olduklarını belirtmişti. Hull'a göre, ekonomi açısından savaş

⁵⁹ Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, April 14, 1944, *FRUS*, 1944, V, 825; Bu konu için ayrıca bkz., *Türk Dış Politikasında 50 Yıl*, 219.

⁶⁰ Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, April 15, 1944, *FRUS*, 1944, V, 825-826.

⁶¹ Amerika'nın Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, April 18, 1944, *FRUS*, 1944, V, 830; Beck 2003, 62.

⁶² Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, May 12, 1944, *FRUS*, 1944, V, 841-842; Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, May 26, 1944, *FRUS*, 1944, V, 849-851.

hedeflerine bir kez bütünüyle ulaşırlarsa, Türkiye’den alınanlara (stratejik madenler) çok az ihtiyaçları olacaktır. Diğer yandan Türkiye en nihayetinde İngiliz ve Amerikan malzemesine ihtiyaç duyacağı için kendileri, alacak olan değil, verecek konumda bulunacaktır⁶³.

Bu nedenle Türkiye’nin köşeye sıkıştığı düşüncesinde olan müttefikler, baskıları sonucunda bu ülkenin Almanya ile olan ticaretini azaltmak zorunda kaldığını da göz önünde bulundurarak, Türkiye’den bu sefer Mihver devletleriyle bütün ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmesi talebinde bulunmuşlardı. Savaşın bütünüyle Mihver devletlerinin aleyhine geliştiğinin farkında olan Türkiye, Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nun ağzından müttefiklerin bu taleplerinin bazı koşullar altında derhal yerine getirilebileceğini bildirmişti. Bu ön koşullar, Türkiye’nin İngiltere tarafından tamamıyla müttefik bir devlet olarak görülmesi, İngiltere ve Birleşik Devletlerin Türk milli ekonomisinin korunması için gerekli malzeme yardımında bulunmaları ve ilişkilerin kesilmesi yüzünden Almanya’nın yapabileceği sürpriz bir saldırı karşısında ülkenin savunmasını güçlendirmek için gerekli savaş malzemesinin İngiltere ve Birleşik Devletler tarafından sağlanması temelinde şekillenmişti. İngiltere’nin Türkiye’nin ortaya koyduğu bu talepleri kabullenmesi ve Birleşik Devletlerin de bunların getireceği mali yükü paylaşacağını kabul etmesi sonucunda, Türkiye’ye Almanya ile ilişkilerini keser kesmez talep edilen malzeme akışının imkânlar ölçüsünde sağlanacağı bildirilmişti. Bunun üzerine de Türkiye, 2 Ağustos 1944’te Nazi Almanya’sı ile bütün diplomatik ve ekonomik ilişkilerini kesmişti⁶⁴.

Türkiye’nin artık bütünüyle müttefiklerin yanında yer alması sonucunda, Türkiye ile Amerika arasında bir ön “Ödünç Verme ve Kiralama” anlaşmasına yönelik görüşmeler, konunun 12 Eylül 1944’te Amerikan Büyükelçisi Steinhardt tarafından Başbakan Şükrü Saraçoğlu’na açılmasıyla başlamıştı. Çünkü 1944’ün ilk dört ayında Türk ve İngiliz hükümetleri arasında çıkan görüş ayrılıkları ve Amerikan hükümetinin de İngiltere ile aynı doğrultuda hareket etmesi neticesinde, ön “Ödünç Verme ve Kiralama” anlaşması için Amerika ile

⁶³ Amerikan Dışişleri Bakanı Hull’dan Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’a, May 5, 1944, *FRUS*, 1944, V, 836-838.

⁶⁴ Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, June 30, 1944, *FRUS*, 1944, V, 866-867; Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, July 1, 1944, *FRUS*, 1944, V, 868-870; Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, July 3, 1944, *FRUS*, 1944, V, 870-871; Amerika’nın İngiltere Büyükelçiliği’nden Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, July 22, 1944, *FRUS*, 1944, V, 886-887; Türkiye’deki Kelley’dan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, July 23, 1944, *FRUS*, 1944, V, 888-889; *FRUS*, 1944, V, 897. Bu konu için ayrıca bkz. Beck 2003, 62-63; Erkin 1968, 243; Tamkoç 1976, 215-216; Alvarez 1975, 48.

Türkiye arasında yapılan görüşmeler canlılığını yitirmiş, Amerikan kaynaklı “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarının Türkiye’ye gönderilmesi durdurulmuştu⁶⁵.

Anlaşma görüşmelerinin başlamasından kısa bir süre sonra, Türklerin yine İngilizlerden kaynaklanan bir sorun nedeniyle rahatsızlık duyduğu anlaşılmıştı. 30 Eylül 1944’te Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Amerikan Büyükelçisi Steinhardt’a, samimi olarak konuşmak gerekirse, Amerika ile karşılıklı bir yardım anlaşması yapılmasını elbette istediğini belirtmişti. Fakat Saraçoğlu’na göre, karşılıklı yardım anlaşması önündeki en büyük engel, İngilizlerin Türkiye’ye verilen neredeyse bütün “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarını kendilerinin gönderdiğini iddia etmelerinden kaynaklanmaktaydı. Türkiye’ye gönderilen malzemenin büyük miktarının Amerikan kaynaklı olduğu bilinmesine rağmen İngilizler bu malzemelerin faturasını kendilerine göndermekteydi. Dolayısıyla İngilizler, kendileri mi yoksa Amerikalılar tarafından mı gönderildiği belli olmayan hemen hemen tüm malzemenin ödemesini Türklerden talep etmekteydi. Bu durumda Türk hükümeti, doğal olarak, aynı silahın iki farklı hükümetten gelen faturasını resmi olarak onaylamak istememekteydi. Uzun zamandır Türk hükümeti, kendisine gönderilen malzemenin ne kadarının İngiliz, ne kadarının da Amerikan hesabına sayılacağı konusunda karmaşa yaşamaktaydı. Washington’daki “Ödünç Verme ve Kiralama İdaresi Ofisi” kayıtlarından öğrenildiği kadarıyla, Birleşik Devletlerin şimdiye kadar Türkiye’ye tahsis ettiği malzeme 125 Milyon dolar tutarındaydı. Bu malzemenin ne kadarının Türkiye’nin, ne kadarının da İngiltere’nin hesabına yazıldığı belli değildi. Dolayısıyla bu mesele açıklığa kavuşturulmadıkça, Türk hükümetinden Amerika ile müşterek bir yardım anlaşmasını imzalaması isteği anlamsız olacak ve bu belirsizlik, yapılacak anlaşmadan sorumlu olarak kendisini de Türkiye Büyük Millet Meclis’i karşısında son derece güç bir durumda bırakacaktı. Saraçoğlu’nun bu gerekçeleri karşısında Amerikan Dışişleri Bakanı Hull da Türkiye’deki İngiliz Büyükelçiliği’nin, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı’yla birlikte aylık olarak askeri depolara konan malzemeyi dosyaladıklarını ve bu dosyalarda da malzemenin hangi ülke menşeli (Amerika veya İngiltere) olduğuna yönelik ayrımının yapıldığını belirtmişti⁶⁶.

Hull’un bu açıklamasına karşın Ankara, 10 Ekim 1944’te, Washington ile müşterek yardım anlaşması yapmak için, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri

⁶⁵ *FRUS*, 1944, V, 904-905.

⁶⁶ Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı’na, September 30, 1944, *FRUS*, 1944, V, 905-907; Amerikan Dışişleri Bakanı Hull’dan Türkiye Büyükelçisi Steinhardt’a, October 10, 1944, *FRUS*, 1944, V, 907-908.

Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” Yardımlarında Türkiye

Cevat Açıkalın tarafından öne sürülen yeni şartlar ortaya koymuştu. Buna göre Ankara, gönderilen malzeme üzerinde Amerika'nın geri isteme hakkının olmasına karşı çıkmaktaydı. Çünkü malzemenin geri istenmesi sırasında Türkiye, ciddi bir saldırı tehdidi altında veya başka bir devletle (Amerikan Büyükelçisine göre yakın gelecekte Bulgaristan veya Rusya ile) savaşıyor durumda olabilirdi. Türk hükümeti Amerika ile iyi niyet çerçevesi içinde ekonomi ve ticari meseleler üzerinde müzakere yapmayı kabul etmekle birlikte, bu meseleler temelinde Birleşik Devletlere karşı herhangi bir yükümlülük üstlenmeyi veya Amerika'dan gelebilecek istekleri yerine getirmeyi düşünmemektedir. Son olarak, müşterek yardım anlaşmasının imzalanması, Birleşik Devletlere kendiliğinden “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarını kesme imkânı vermemeliydi⁶⁷.

Görüldüğü gibi 1944'ün son aylarında Washington'un, Ankara ile müşterek bir yardım anlaşması imzalamak için gerçekleştirdiği görüşme süreci, Türk hükümetinin bir kısım gerekçeler öne sürmesiyle Amerika'yı hedeflediği noktaya taşıyamamış ve böylelikle 1944 yılının sonuna gelinmişti. Türk hükümeti, her ne kadar “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarının başlamasından bu yana, Amerika ile doğrudan yardım alabilmenin önünü açacak bir anlaşma yapma arzusunda olmakla birlikte, 1944 yılının başlarında yardımların kesilmesinden sonra böyle bir anlaşma yapmaya yönelik ilgisini geçici olarak kaybetmiş gözükmekteydi. Belki de bu durum, Amerika'nın üç yıldır Türkiye'ye yaptığı yardımların devamı konusunda güven vermeyen görüntüsünü dikkate alan Ankara'nın, Amerika ile olan ilişkilerinde egemenlik haklarını yıpratacağı kaygısını duyduğu bir anlaşma zemini üzerinden hareket etmek istememesinden kaynaklanmaktaydı. Birleşik Devletlerin Türkiye ile bir ön “Ödünç Verme ve Kiralama” anlaşması veya karşılıklı bir yardım anlaşması yapmaya yönelik ısrarcılığı ise, artık neticesi belli olmaya başlayan savaş sonrasında, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da önemli bir stratejik konumu bulunan Türkiye üzerindeki etkinliğini, müttefiki olan İngiltere'nin bölgedeki nüfuzuna ihtiyaç hissetmeksizin artırmak istemesinden ileri gelmekteydi.

Amerika'nın Türkiye ile anlaşma yapmaya yönelik ısrarcı tutumu, 1945'in başlarında da devam etmiş, fakat yine Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Cevat Açıkalın gibi en yetkili makam sahipleri tarafından ortaya konan gerekçelerle karşılaşmıştı. Bu gerekçeler, Başbakan Saraçoğlu tarafından 30 Eylül 1944'te dile getirilenlerin yanında yenilerinden oluşmaktaydı. İngiltere, Amerikan

⁶⁷ Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, October 10, 1944, *FRUS*, 1944, V, 908-910.

menşeli bile olsa Türkiye'ye gönderdiği "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarının parasal karşılığını Türkiye'den istemekte ve bu yardımları 1939 Antlaşması çerçevesinde vereceği kredi hesabına saymaktaydı. Yardımların kaynağının belli olmaması, Türk hükümetini hem Amerika'ya, hem de İngiltere'ye olmak üzere iki kez ödeme yapma zorunluluğunda bırakıyordu. Türk yetkililer ayrıca, Amerika'nın teklif ettiği anlaşmanın Türkiye'ye geriye dönük yardımlarla ilgili herhangi bir sorumluluk yüklememesini istemekteydiler. Türk yetkililerin bir diğer talebi de gönderilen yardımlarda İngiltere'nin aracı rolünü kaldırmaya yönelikti⁶⁸. Çok kısa bir süre sonra Amerikan Dışişleri Bakanlığı büyük kısmı İngiltere'ye odaklanan bu şikâyetleri İngiliz yetkililere aktarmış ve Bakanlıkça Türklerin bir kısım şikâyet konularının çözümüne yönelik adımlar atılacağını belirtmişti⁶⁹.

Bu çerçevede Birleşik Devletler, Türkiye'nin aldığı Amerikan menşeli "Ödünç Verme ve Kiralama" malzemeleri için İngiltere'ye değil, kendilerine karşı sorumlu tutulacağını ve yapılacak karşılıklı yardım anlaşmasının, geri dönük uygulamalardan muaf tutularak Türkiye'nin aldığı aynı mal için hem İngiltere'ye, hem de Birleşik Devletlere ödeme yapma zorunluluğu olmayacağını kabul etmişti⁷⁰. Bu, Türk yetkililerin tereddütlerini gidermiş ve böylece, Türkiye ile Amerika arasında bir "Ön Ödünç Verme ve Kiralama Anlaşması" 23 Şubat 1945'de Türkiye Cumhuriyeti adına Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Amerika Birleşik Devletleri adına da Büyükelçi Steinhardt'ın imzalamasıyla yapılmıştı. 9 maddeden oluşan bu anlaşma, adından da anlaşılacağı gibi Amerika'nın 11 Mart 1941 tarihli yasaya dayanarak Türkiye'ye askeri amaçlı yardımda bulunmaya karar vermesiyle başlayan sürecin, hangi ilkeler, koşullar ve kapsam çerçevesinde gelişeceğini belirlenmesinde göz önünde tutulacak düşünceleri ortaya koyan bir ön anlaşmaydı⁷¹. Böylece yapılacak yardımla ilgili koşullar, iki ülke arasında, yardımların başlamasından bu yana ilk defa bir sözleşme konusu olmuştu⁷².

Anlaşma'nın onaylanmasına yönelik Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmede, anlaşma ile Amerika'nın Türkiye'ye milli savunma

⁶⁸ Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, January 27, 1945, FRUS, 1945, VIII, 1294-1298.

⁶⁹ Amerikan Dışişleri Bakanı Vekili Grew'den Amerika'nın İngiltere Büyükelçisi Winant'a, February 5, 1945, FRUS, 1945, VIII, 1299-1300.

⁷⁰ Türkiye Büyükelçisi Steinhardt'tan Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na, February 8, 1945, FRUS, 1945, VIII, 1300.

⁷¹ Anlaşma maddeleri için bkz., *BCA*, "11 Mart 1941 Kanununda derpiş edilen yardıma müteallik esaslara dair Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti arasında Anlaşma", 030.18.1.2/ 108.24.1, 22 Şubat 1945, 2-6; Soysal 1983, 643-645.

⁷² Soysal 1981, 282.

maddeleri ve malûmatı vermeye devam edeceği, buna karşılık Türkiye'nin de uygun bulduğu maddeleri ve malûmatı vereceği belirtilmekteydi. Anlaşma ile Amerika'nın gönderdiği maddelerden harap olmamış olanlarını geri isteyebileceği, fakat bu istemenin şekil ve şartının herhalde iki devlet arasında bir görüşme konusu olacağı vurgulanmıştı. Meclis görüşmesinde şu ifadelerle yer verilmişti: “Amerika'dan görmekte olduğumuz yardım dolayısıyla, bunların son şekilde tasfiyesi yapılırken iki memleket arasındaki ticarete yük olmayacak ve her iki memleketin karşılıklı ekonomi münasebetlerini ilerletecek ve yine bütün dünya ekonomi münasebetlerinin de düzenlenmesine yarayacak mahiyette kayıt ve şartlar göz önünde tutulacaktır(...) Kendi milli savunmamız imkânlarının hazırlanması bakımından, yardımın faydası, hiç şüphesiz büyük olmuştur. Bundan başka, anlaşmanın yapılmasıyla her iki memleket arasındaki dostluk da, daha kuvvetlenmiş bulunmaktadır”. Bilecik milletvekili Kasım Gülek'in, onaylanmasıyla Türkiye'nin birleşik milletlere katılmasının icaplarından birini daha yerine getirmiş olduğunu söylediği anlaşma, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 25 Haziran 1945'te kabul edilmişti⁷³. Bununla birlikte imzalanan bu anlaşma, Türkiye'ye doğrudan Amerikan askeri yardımı alabilmesinin yolunu açmamaktaydı ve Türkiye buna yönelik bir çabanın içinde olsa da birkaç yıl daha -bu imkânı sağladığı zamana kadar- beklemek zorunda kalacaktı⁷⁴.

Sonuç

“Ödünç Verme ve Kiralama” yardımlarının İngiltere aracılığıyla Türkiye'ye dağıtılması, Amerikan çıkarları için de uygun bir yöntem olarak karşımıza çıkmamaktadır. Buna karşın bu yöntem ve politika, yardımlar sürdürüldüğü müddetçe devam ettirilmiştir. Bu bağlamda Türkler, kendilerine gönderilen yardımlar üzerindeki İngiliz kontrolünden, Amerikalılar da Orta Doğu üzerindeki etkinliklerini sınırlayan İngiliz politikasından rahatsızlık duymaktaydılar. Savaş sonrasında Sovyetler Birliği ile meydana gelebilecek bir çatışmayı önceden görebilen Türk yetkililer, bu durum karşısında destek sağlamak açısından daha güçlü bir devlet olan Amerika'yı, İngiltere'ye tercih etmeye başlamışlardı⁷⁵. Fakat Yakın Doğu'daki çıkarlarının veya bu bölgedeki güç dengesini koruma rolü oynayabileceğinin tam olarak farkında olamayan Birleşik Devletler, olayların gelişimini seyretmekle yetinmiştir⁷⁶. İkinci Dünya

⁷³ T.B.M.M. Tutanak Dergisi, 25. VI. 1945, Dönem: VII, Cilt: 18, Toplantı: 2, Birleşim 78. 395'7.

⁷⁴ Beck 2003, 66-67.

⁷⁵ Beck 2003, 65-66.

⁷⁶ Kuniholm 1980, 72; Beck 2003, 66.

Savaşı'nın başlangıcında Pasifik ve Avrupa'daki gelişmeleri daha yakından takip eden Birleşik Devletler, Yakın Doğu bölgesine göreceli olarak ilgisiz kalmıştı. Bu bölgedeki gelişmelere orta derecede bir ilgi gösteren Amerikan dış politika belirleyicileri, mali yük açısından bedelini ödemek pahasına İngiltere'nin Türkiye'deki etkinliğini kabullenmek zorunda kalmışlardır. Aslında Amerika da Türkiye'ye yaptığı yardımlarda İngiltere'nin aracı rolüne ihtiyaç duymuştur. Çünkü İngiltere, Türkiye Ekim 1939'da bir ittifak antlaşması gerçekleştirmiş ve bu antlaşma gereği Türkiye'ye yardımda bulunma sözü vermişti. Türkiye ile Amerika arasında böyle bir anlaşmanın olmayışı, İngiltere'nin Amerikan kaynaklı malzemenin gönderilmesinde aracılık yapmasını daha uygun hale getirmiştir. Amerika'nın, savaşın sonlarına doğru Türkiye ile bir anlaşma yapmaya yönelik ısrarda bulunması, Türkiye'ye karşı stratejik ilgisini İngiltere'ye rağmen artırması anlamına gelse de savaşın Avrupa ve Pasifik'te yoğunlaşan karmaşasında, aralarındaki müttefikliği göz ardı etmemek adına, yardımlar konusunda İngilizlerin aracı rolünü kaldırmaya yanaşmadığı görülmüştü.

Türk yetkililer ise her ne kadar İngiltere üzerinden gerçekleşen yardım usulünü eleştirse de kendi savunma tedbirlerine bir nebze olsun katkıda bulunacağını düşündükleri "Ödünç Verme ve Kiralama" programı çerçevesindeki Amerikan askeri yardımlarını memnuniyetle karşılamışlardı⁷⁷. Çünkü savaşın Doğu Akdeniz ve Balkanlara yayılarak Yugoslavya, Yunanistan ve Girit'in Alman istilasına uğradığı, Bulgaristan'ın da Alman himayesine geçtiği bir ortamda, İngiltere'nin düştüğü sıkıntılı durumun farkında olan Türk yetkililer, Amerikan menşeli yeni bir askeri yardım kaynağını kendi silahlı kuvvetlerini muhtemel Alman saldırısı karşısında güçlendirecek bir fırsat olarak

⁷⁷ Türkiye'ye gönderilmiş olan "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarının miktarı konusunda farklı rakamlar verilmektedir. Bazı kaynaklarda yardımın miktarı 90 milyon dolar olarak belirtilmektedir. Bkz., *Documents on American Foreign Relations*, Vol. VIII, (July 1, 1945 – December 31, 1946), Edited by., Raymond Dennett and Robert K. Turner, Princeton University Press, 148; Hurewitz 1953, 198; James Madison Garrett ise yardım miktarını 90 milyon dolar olarak göstermekle birlikte, Türkiye'nin buna ek olarak 5 milyon dolar tutarındaki "Ödünç Verme ve Kiralama" malzemesini peşin ödeme yoluyla satın aldığı belirtilmektedir. Bkz., Garrett 1960, 63; 31 Ocak 1944'e kadar Türkiye'ye gönderilen yardım miktarı, aynı içerikli iki Amerikan arşiv belgesinde 140 milyon dolar olarak gösterilmektedir. Bkz., "The Main Lines of the Policy of the United States Toward Turkey since March 1933", September 5, 1944, *Records of The Department of State., 1930-1944*, M 1223, Roll 2, Telgraf no: 711.67/12-744, 3; "Policy of the United States Toward Turkey: Present Policy-Summary", December 7, 1944, *Records of The Department of State., 1930-1944*, M 1223, Roll 2, Telgraf no: 711.67/12-744, 3; Halük Ülman, George S. Harris ve Mustafa Aydın da yardım miktarını 95 milyon dolar olarak vermektedir. Muhtemelen her üç araştırmacı da 5 milyon dolarlık peşin satın alımı hesaba katarak bu rakama ulaşmıştır. Bkz., Ülman 1961, 90; Harris 1976, 13-14; Aydın 2001, 411.

Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” Yardımlarında Türkiye

görmüşlerdi. Savaşın Alman saldırısıyla Rusya sahasına yayılmasını takip eden yıllarda da Sovyetlerin güçlenmesi endişesini duyan Ankara için Amerikan yardımları, bu yeni tehdit ihtimali karşısında farklı bir anlam kazanmıştı. Bu çerçevede Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” yardımları, savaş sonrası dönemdeki gelişmelerin ışığında sağlam temellere kavuşacak olan Türk-Amerikan askeri ilişkilerinin de başlangıcını oluşturmuştur.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (Ankara), 030.18.1.2 / 108.24.1, 22 Şubat 1945.

Records of The Department of State Relating to International Affairs of Turkey, 1930-1944, M 1223, Roll 2, National Archives Microfilm Publications, (Washington 1982).

Records of The Department of State Relating to International Affairs of Turkey, 1930-1944, M 1224, Roll 25, National Archives Microfilm Publications, (Washington, 1982).

Records of The Department of State Relating to International Affairs of Turkey, 1930-1944, M 1224, Roll 26, National Archives Microfilm Publications, (Washington, 1982).

Records of The Department of State Relating to International Affairs of Turkey, 1930-1944, M 1224, Roll 27, National Archives Microfilm Publications, (Washington, 1982).

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1941, Volume III, United States Government Printing Office, (Washington, 1959).

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1942, Volume IV, United States Government Printing Office, (Washington, 1963), s. 680-681.

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1943, Volume IV, United States Government Printing Office, (Washington, 1964).

Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers (FRUS), 1944, Volume V, United States Government Printing Office, (Washington, 1965).

Foreign Relations of the United States (FRUS), 1945, Volume VIII, United States Government Printing Office, (Washington, 1969).

b. Resmi Yayınlar

T.B.M.M. Tutanak Dergisi

Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.

c. Gazete Makaleleri

Necmeddin Sadak, "Balkan Harbinin Son Safhası ve Amerika'nın Yardımı", *Akşam*, 17 Nisan 1941.

Falih Rıfki Atay, "Beyaz Saray'ın Tebliği Hakkında", *Ulus*, 5 Aralık 1941

Amerikan "Ödünç Verme ve Kiralama" Yardımlarında Türkiye

d. Kitaplar

- Bryson 1981 Thomas A. Bryson, *Seeds of Mideast Crisis: the United States Diplomatic Role in the Middle East during World War II*, Jefferson, N.C., McFarland.
- Cartier 1975 Raymond Cartier, *İkinci Dünya Savaşı*, Cilt: I-II, (Çev., Safa Kılıçlıoğlu), Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, İstanbul.
- Documents on American Foreign Relations*, Vol. VIII, (July 1, 1945 – December 31, 1946), Edited by Raymond Dennett and Robert K. Turner, Princeton University Press.
- Erkin 1968 Feridun Cemal Erkin, *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Başnur Matbaası, Ankara.
- Gürün 1983 Kâmuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar)*, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara.
- Harris 1976 George S. Harris, *Troubled Alliance: Turkish-Americans Problems in Historical Perspective, 1945-1971*, AEI-Hoover Policy Studies, Second Edition, Washington.
- Howard 1974 Harry N. Howard, *Turkey, the Straits and U.S. Policy*, The John Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Hull 1948 Cordell Hull, *The Memoirs of Cordell Hull*, Volume II, Hodder & Stoughton, London
- Hurewitz 1953 J. C. Hurewitz, *Middle East Dilemmas: The Background of United States Policy*, Russell & Russell, New York.
- Kirk 1952 George Kirk, *The Middle East in the War*, Oxford University Press, London-New York-Toronto.
- Kissinger 2002 Henry Kissinger, *Diplomasi*, (Çev., İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. baskı, İstanbul.
- Kuniholm 1980 Bruce Robellet Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy In Iran, Turkey, and Greece*, Princeton University Press, Princeton.
- Langer ve Everett 1953 William L. Langer and Gleason, S. Everett, *The Undeclared War, 1940-1941*, Harper & Brothers Publishers, New York.
- Soysal 1983 İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, Cilt I, TTK yay., Ankara.
- Tamkoç 1976 Metin Tamkoç, *The Warrior Diplomats, Guardians of the National Security and Modernization of Turkey*, University of Utah Press, Salt Lake City.
- Thomas ve Frye 1951 Lewis V. Thomas and Richard N. Frye, *The United States and Turkey and Iran*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

- Ülman 1961 Haluk A. Ülman, *İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Münasebetleri, 1939-1947*, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara.
- Weisband 2002 Edward Weisband, *İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye*, (Çev., M. A. Kayabağ - Örgen Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul.
- e. Makaleler**
- Allen 1946 R. G. D. Allen, "Mutual Aid Between the U.S. and The British Empire, 1941-45", *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 109, No. 3, 243-277.
- Alvarez 1975 David J. Alvarez, "The Embassy of Laurence A. Steinhardt: Aspects of Allied-Turkish Relations, 1942-1945", *East European Quarterly*, Vol. IX. No. 1, 39-52.
- Aydın 2001 Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye 1939-1945", *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I: 1919-1980, (Ed. Baskın Oran), 3. baskı, İletişim Yay., İstanbul, 399-476.
- Howard 1976 Harry N. Howard, "The Bicentennial in American-Turkish Relations", *Middle East Journal*, Vol. 30, No. 3, 291-310.
- Soysal 1981 İsmail Soysal, "Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1980)", *Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer'e Armağan*, A.Ü.S.B.F., yay., Ankara, 271-297.
- Wright 1941 Quincy Wright, "The Lend-Lease Bill and International Law", *The American Journal of International Law*, Vol. 35, No. 2, 305-314.
- f. Tezler**
- Beck 2003 Stephen V. Beck, *A Small Power's Place in A Big Power's World: Turkey, The United States, and The Early Cold War*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Graduate College of Bowling Green State University).
- Garrett 1960 James Madison Garrett, *Assistance to Turkey As An Instrument of United States Foreign Policy, with Emphasis on Military Assistance: 1947-1955*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Columbia University).
- Gürbüz 2002 Mehmet Vedat Gürbüz, *An Overview of Turkish-American Relations and Impact On Turkish Military, Economy and Democracy, 1945-1952*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (University of Wisconsin-Madison).